

Hindernissen voor sociaal overleg

Hoeksteen van het riskante regeringsbeleid voor 1976 is een centrale afspraak tussen werkgevers en werknemers over het arbeidsvoorwaardenbeleid. Als zo'n afspraak er niet komt, dan wordt verwacht dat de vakbeweging voldoende zelfbeheersing kan opbrengen om de lonen binnen de nauwe marges van het in miljoenennota en *Macro Economische Verkenning* aangegeven kader te houden. De regering heeft tot dusver niet openlijk uitgesproken dat zij altijd nog bindende richtlijnen of voorschriften voor de loonvorming kan geven. Maar er zijn uitspraken van minister Lubbers die erop duiden dat een dergelijk ingrijpen zeker niet bij voorbaat moet worden uitgesloten.

Hoe de sociale partners zelf denken over de mogelijkheden om het regeringsbeleid in 1976 te steunen kan blijken uit een rede van NVV-voorzitter Kok en uit een adres van de Raad van Nederlandse werkgeversverbonden aan de Staten Generaal. Kok bleek bereid te zijn het kabinet de gewenste ruimte te geven. In de eerste plaats zal het NVV ook voor 1976 een onderling gecoördineerd beleid als uitgangspunt kiezen. De betekenis van dit uitgangspunt is, dat de vakbeweging een uniform beleid zal voeren. De mogelijkheden voor loonsverhogingen buiten de prijscompensatie plegen te worden afgestemd op de gemiddelde produktiviteitsstijging, niet op de sterk uiteenlopende produktiviteitscijfers in de verschillende bedrijfstakken. Van groot belang voor de ontwikkeling van de reële arbeidskosten in 1976 is, dat de vakbeweging haar uitgangspunt niet kiest in de verwachte produktiviteitsstijging van 4,5%. Uit de woorden van Kok bleek dat de vakbeweging er zich rekenschap van geeft dat die stijging voor een deel wordt veroorzaakt door de toegenomen werkloosheid. Dit betekent dat ook de vakbeweging inziet dat er volgend jaar maar een heel bescheiden arbeidsvoorwaardenverbetering voor werknemers met een gemiddeld inkomen mogelijk is. De vakbeweging kiest uitsluitend voor handhaving van de koopkracht en ziet dus af van een loonsverhoging buiten de prijscompensatie. Dit lijkt een belangrijke handreiking voor het bereiken van overeenstemming met regering en werkgevers.

Toch is het allerminst waarschijnlijk dat het overleg soepel zal verlopen. Het grootste knelpunt levert de prijscompensatie op. VNO-voorzitter Mr. C. van Veen heeft op een persconferentie laten doorschemeren dat de werkgevers er hard over denken niet de volledige prijsstijging meer te compenseren. De door Kok aangekondigde eis om de helft van de

prijscompensatie in een voor ieder gelijk vast bedrag uit te keren wijzen de werkgevers nu al categorisch van de hand.

De werkgevers zoeken een handhaving van de koopkracht voor werknemers met een gemiddeld inkomen in aanvullende belastingmaatregelen en premieverlichtingen. Zij zijn zelfs van oordeel dat het reële vrij besteedbare inkomen van de modale werknemer nog wel iets meer kan stijgen dan in de *MEV* wordt verwacht (0 à 0,5%) als de regering maar bereid is de belasting- en premiedruk verder te verlagen.

In hun adres aan de Staten Generaal leggen de werkgeversverbonden een pakket alternatieve maatregelen op tafel dat erop is gericht de reële arbeidskosten minder te doen stijgen en de lasten van de werkgevers verder te verlichten. De werkgevers hebben niet volledig uitgerekend wat dit pakket de overheid extra zal gaan kosten. De verlangde verhoging van de overheidsbijdrage in de AWBZ zal het rijk f. 1.360 mln. extra kosten. Het niet doorgaan van de belastingverhoging met 1% en een inflatiecorrectie van 100% betekenen een offer van resp. f. 690 mln. en f. 450 mln. Samen dus al f. 2,5 mrd. (bij een tekort van f. 15 mrd.). Dan is nog geen rekening gehouden met de budgettaire gevolgen van andere werkgeversverlangens zoals: verdubbeling van de investeringsaftrek op outillage en handhaving daarvan voor gebouwen, verlaging van de vennootschapsbelasting „met een aantal punten”, financiering van de overgangsregeling AAW uit algemene middelen, en een geringere verhoging van de motorrijtuigenbelasting.

In een commentaar op de miljoenennota heeft het VNO gezegd dat de overheidsuitgaven met ten minste f. 1,5 mrd. extra omlaag moeten. Nu het verlanglijstje van VNO en NCW bij de Staten Generaal is gedeponereerd blijkt dat die bezuiniging misschien wel tweemaal zo groot zal moeten zijn als zij al hun wensen zonder extra stijging van de uitgaven of vergroting van het tekort gehonoreerd willen zien.

De standpuntbepaling van de werkgeversorganisaties maakt het er niet gemakkelijker op overeenstemming te bereiken met regering en werknemers binnen het beperkte kader van een begrotingsbeleid waarop de Kamer nauwelijks iets zal kunnen afdingen. Op een bepaald aantal essentiële punten staan werkgevers en werknemers bovendien lijnrecht tegenover elkaar. De botsing zal zich hoogstwaarschijnlijk voltrekken als de prijscompensatie ter sprake komt.

A. F. van Zwaarden

Inhoud

<i>A. F. van Zweeden:</i>	
Hindernissen voor sociaal overleg	969
Column	
Tien vogels in de lucht?, door Drs. W. Siddré	971
<i>Drs. J. J. Meltzer:</i>	
VAD en de hoogte van de diepte-investeringen	972
<i>Dr. P. C. J. van Loon:</i>	
Produktinnovatie in de dienstensector volksgezondheid. Op zoek naar theorievorming voor de volksgezondheid ter economische en sociale besturing van het systeem	975
Mededelingen	981/989
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i>	
Een visie ter visie. Het NKV en de smalle marges	982
Ingezonden	
Het werkgelegenheidsvraagstuk en de grenzen van de groei, door Prof. Dr. A. Heertje, met naschrift van Prof. Dr. H. Hoefnagels S. J.	984
Geld- en kapitaalmarkt	
Conjunctuur en conjunctuurpolitiek, door Drs. W. Pool	985
Boeknieuws	
Prof. Dr. A. Kraal: Inkomen en welzijn, ethische kanten van de verdeling, door Drs. M. P. van der Hoek	987

Als u één keer onderstaande bon invult, dan mag u elk jaar de abonnementsprijs op uw belastingformulier als verwerkingskosten invullen. Profiteer hiervan.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
i.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.*

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Tien vogels in de lucht?

Besteden of bezuinigen? That is the question. Een classificatie van maatschappelijke groeperingen naar hun wensen en motieven hieromtrent lijkt mij wenselijk. Zonder enige pretentie op exactheid en volledigheid zie ik thans ten minste drie groeperingen aan het werk. Ten eerste zijn er protesten tegen bezuinigingen op de collectieve bestedingen. Studenten, welzijnswerkers, werkers in de gezondheidszorg ageren tegen bezuinigingen in de collectieve sfeer (met uitzondering van de defensie-uitgaven, naar ik aanneem), deels omdat zij eenmaal verkregen verworvenheden niet prijs willen geven, deels omdat zij niet graag hun baan willen verliezen. Ten tweede zijn er hooggestemde lieden actief die pleiten voor een nieuwe, soberder levensstijl: wij moeten zuiniger omgaan met onze spullen, inkomen en tijd. Zij pleiten voor een reductie van de consumptieve bestedingen in de persoonlijke sfeer, maar zij zijn in het algemeen ook tegen een reductie van collectieve bestedingen (wederom met uitzondering van de defensieuitgaven). Tenslotte is er de „conventional wisdom”, die pleit voor een lastenverlaging ten gevolge van de particuliere sector. Zo'n lastenverlaging verhoogt de beschikbare inkomens aldaar, en daarmee de consumptieve- en investeringsuitgaven. Moet er nu meer of minder worden besteed? Zoals gezegd, deze vragen zijn klaarblijkelijk zeer actueel.

Scherp dient naar mijn mening naar voren te komen het onderscheid tussen overwegingen gebaseerd op de korte termijn- en op de lange-termijnproblematiek. Ik denk dat de besteders vooral de gevolgen van de bestedingen op de werkgelegenheid op de korte termijn gunstig beoordelen. De bezuinigers in de persoonlijke consumptieve sfeer wegen vooral de gevolgen op de lange termijn voor het milieu en de schaarste aan grondstoffen gunstig in. De bezuinigers in de collectieve sfeer vinden dat het beslag dat de collectieve sector legt op de groei van onze nationale middelen gereduceerd dient te worden. Dan zal er wel weer kapitaalvorming plaatsvinden. Bij deze laatste redenering dient in ieder geval te worden aangekend dat een lastenverlaging voor de particuliere sector misschien een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde is voor meer kapitaalvorming. Er moeten immers ook nog zinvolle investeringsgelegenheden zijn.

Wie heeft gelijk? Het lijkt mij dat een antwoord op deze vraag schier onmogelijk is. Een zekere hebzucht kan aan de besteders niet ontzegd worden; zij hebben een hoge tijdsvoorkeur en vinden,

misschien zelfs letterlijk, één vogel in de hand beter dan tien in de lucht. Bezuinigers in de particuliere consumptieve sector mikken het minder op de korte termijn. Zij zijn ethischer ingesteld ten aanzien van het nageslacht. Ook de bezuinigers in de collectieve sfeer denken aan de grootte van de kapitaalgoederenvoorraad die ten dienste staat aan de volgende generatie.

Is er een indicator die onze nationale preferenties voor het heden en de toekomst registreert? Bestaat er een grootte die onze intertemporele keuze beschrijft? Ik geloof niet dat de barometerstand aangaande de populariteit van de politieke partijen ons veel inzicht in deze materie geeft. Als ik het goed zie, dan zijn er in vrijwel alle politieke partijen personen die pleiten voor meer bestedingen én personen die pleiten voor meer bezuinigingen. De populariteit van politieke partijen zegt ons derhalve niet veel over onze intertemporele voorkeuren. Ik heb uiteraard groot respect voor de preferenties zoals die tot uiting komen in het politieke proces, maar ik geloof niet dat een antwoord op de vraag „een beetje meer nu of een beetje meer in de toekomst?” duidelijk uitkristalliseert. Dat het slechts gaat om een beetje meer nu of een beetje meer later wordt overigens algemeen geaccepteerd: wij moeten ons neerleggen bij de harde werkelijkheid dat onze nationale middelen hooguit met 3¼% zullen groeien. Misschien is zelfs dit percentage te rooskleurig.

Zijn er dan geen andere indicatoren die iets zeggen over onze intertemporele voorkeuren aangaande het aardse slijk? De rentestand? Meet deze niet de kosten van geld nu ten opzichte van geld in de toekomst? Legt de rentestand niet een schakel tussen het heden en de toekomst? Betekent een hogere rentestand niet dat de hebzuchtigen de overhand krijgen? Helaas, ik geloof niet dat de kapitaalmarkt zo doelmatig werkt dat „de” rentestand als een serieuze indicator

van onze tijdsvoorkeur beschouwd mag worden. Daarvoor bestaan er te veel marktonvolkomenheden (interne financiering door bedrijven, machtsconcentraties op deelmarkten van de kapitaalmarkt enz.).

De „positieve” tijdsvoorkeur kan overigens gemakkelijk aannemelijk gemaakt worden. Immers, zolang de reële inkomens per hoofd blijven stijgen, al is het nog zo langzaam, zal men 100 gulden meer extra consumptieve bestedingen nu hoger waarden dan een extraatje van 100 gulden over 5 jaar. Immers, 100 gulden extra over 5 jaar wordt — bij een zich bestendigende groeivoet — aangewend voor meer marginale behoeften. Ook wordt ter verklaring van de positieve tijdsvoorkeur wel gewezen op onze gebrekkige „telescopische faculteit”: iets lekkers wat je in de toekomst staat te wachten, zie je nu toch niet zo zitten. In ander verband werd ik deze week hieraan herinnerd. Philips plaatste een pagina-grote advertentie, waarin zes personen uiteenzetten waarom zij een video-cassette-recorder kochten. Twee van de zes wilden op de recorder opgenomen TV-programma's later nog eens zien. Realiseren zij zich wel hoe duur dat is? TV-kijken moet immers beschouwd worden als een zeer tijdsintensieve bezigheid. Vrije-tijd wordt duurder. In de advertentie wordt echter gezweven over deze kosten; er wordt niets gezegd over de gedeerde inkomens als men nog eens naar de wereldcup-finale of de Apollo-vlucht kijkt. Zelfs de oplossing, die de koninklijke hoogheid (overigens duidelijk een personage met een hoge tijdsvoorkeur) in het volgende gedichtje van Söderberg 1) koos, is nauwelijks mogelijk voor hen die zo'n video-recorder kochten: A little prince was to make an excursion; they asked him: „Would Your Highness like to ride a horse or sail a boat?” And he answered: „I want to ride a horse and sail in a boat”.

Deze jonge vorst schiep wel werkgelegenheid, en de jongste miljardennota zal zeker op de korte termijn hetzelfde doen. Zo ook de uitgaven aan een video-recorder. Of ook de lange-termijndoelstelling (werkgelegenheid handhaven en scheppen voor allen die willen en kunnen werken) gerealiseerd wordt, blijft nog te bezien. De rentestand op de kapitaalmarkt registreert echter onze intertemporele keuzen slechts op gebrekkige wijze. De regering kan niet op dat kompas varen. De begrotingsvoorstellen omvatten beleidsombuigingen in de collectieve bestedingen en lastenverlichtingen voor de particuliere sector. De regering durft de risico's ervan te aanvaarden.

W. Siddré

1) Geciteerd door Staffan Linder in zijn *The hurried leisure class*.

VAD en de hoogte van de diepte-investeringen

DRS. J. J. MELTZER*

Er is wel gesuggereerd dat vermogensaanwasdeling (VAD) de diepte-investeringen zou belemmeren 1). Een dergelijk gevolg lijkt mij allerminst denkbeeldig. Het lijkt mij echter evenmin uitgesloten dat VAD diepte-investeringen juist zou stimuleren. Een stijgen van de diepte-investeringen zou kunnen voortvloeien uit het optreden van een Averch-Johnson-effect. In onderstaande notitie wil ik die mogelijkheid met behulp van grafische benaderingen in het kort toelichten.

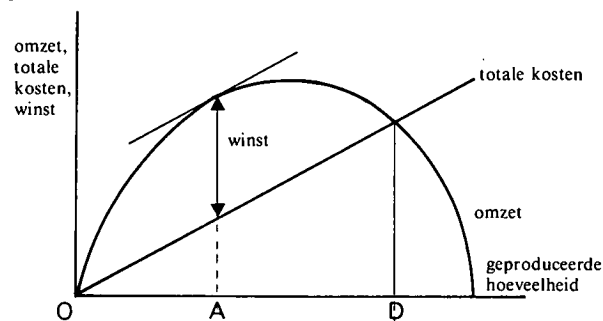
Het Averch-Johnson-effect duidt op een neiging tot overmatige kapitaalintensiteit bij ondernemingen die door de overheid worden verhinderd meer winst te maken dan nodig is om een bepaald rendement op het geïnvesteerde vermogen te behalen 2). Averch, Johnson en geestverwanten dachten vooral aan Amerikaanse (openbare nuts)bedrijven die door de overheid worden weerhouden van het heffen van hogere tarieven dan nodig zijn om een redelijk geacht rendement op hun investeringen te waarborgen. Er liggen parallellen met de VAD. Weliswaar is de VAD niet bedoeld als een prijsstellingsvoorschrift, maar voor de ondernemer zal het weinig uitmaken of hem een winstsom ontgaat omdat hij zijn verkoopprijs laag moet stellen, dan wel omdat hij de als gevolg van vrijere prijzen in eerste instantie wel geïncasseerde winst weer moet afdragen. De VAD is door mij in eerste instantie geïnterpreteerd in de meest verstrekkende vorm, namelijk die waarbij het gehele surplus dat het door de overheid redelijk geachte kapitaalrendement te boven gaat wordt afgeroomd. Dit is de ideaalvorm zoals die althans door een aantal mensen wordt nagestreefd. Vooralsnog wordt te onzent slechts gedacht aan afroaming van een (overigens in de tijd stijgende) fractie van het surplus. Voor het gemak behandel ik eerst de totale afroaming, later zal nog iets over de fractionele afroaming worden gezegd.

Grafische benaderingen van de winst

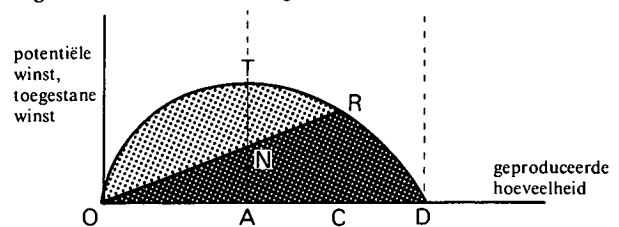
Ter verduidelijking enkele grafiekjes met betrekking tot een bepaalde onderneming. Voor het gemak ben ik uitgegaan van een homogeen lineaire productiefunctie. Verder ging ik uit van een dalende afzetfunctie omdat VAD zich vooral in monopolioïde situaties zal voordoen. Op grond van die veronderstellingen heb ik in figuur 1 de omzet van de onderneming uitgebeeld als een kromme die stijgt en na een bepaalde waarde van de afgezette hoeveelheid weer daalt. In dezelfde figuur is de totale kostencurve afgebeeld als een stijgende rechte.

De winst is het verschil tussen omzet en totale kosten. De winstfunctie kan desgewenst afzonderlijk worden getekend (figuur 2). De curve OTRD geeft de winst weer bij afwezigheid van overheidsbemoeiing. Men zou kunnen spreken van een curve van potentiële winst („profit-possibility”-curve),

Figuur 1. Totale kosten, opbrengsten en winst

Figuur 2. Potentiële en toegestane winst

die pas overeenkomt met de feitelijke winst als de overheid inderdaad niet ingrijpt. Grijpt de overheid wél in, bijv. door prijsstellingsvoorschriften te geven of door VAD voor te schrijven hetgeen ertoe leidt dat buiten een redelijk geacht rendement op het geïnvesteerde kapitaal geen „over”-winst wordt genoten dan kan de potentiële winst niet geheel wor-

* De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Amsterdam en docent algemene economie aan de accountantsopleiding van het Nederlands Instituut van Registeraccountants. Van personen uit beide genoemde milieus kreeg hij adviezen bij het schrijven van dit stuk. Hij is daar zeer dankbaar voor, aanvaardt nochtans zelf alle verantwoordelijkheid.

1) Een enkele krantenkop ter illustratie: VAD wordt rem op diepte-investeringen, *De Telegraaf*, 3 mei 1975.

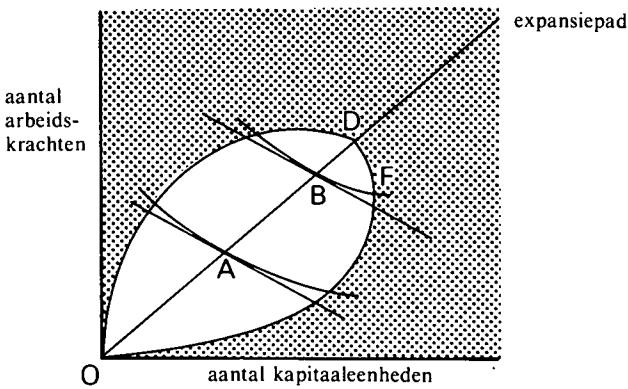
2) Vernoemd naar H. Averch en L. L. Johnson, op grond van hun publikatie Behavior of the firm under regulatory constraint, *The American Economic Review*, 1962, blz. 1052/69, hoewel anderen al eerder op het verschijnsel wezen. Men spreekt ook wel kortheids-halve van AJ-effect of AJW-effect, in het laatste geval deelt S. H. Wellicz mee in de eer. Vgl. A. E. Kahn, The graduated fair return: comment, *The American Economic Review*, 1968, blz. 170/173. Enige voorwaarden voor optreden van het AJ-effect zijn: streven naar maximale winst, positieve marge tussen toegestaan rendement en marktrente, substitueerbaarheid van productiefactoren.

den gerealiseerd. In figuur 2 geeft de curve ONRD de toegestane winst weer („profit-permissibility”-curve) 3).

Een naar maximale winst strevende ondernemer die aanvankelijk OA produceerde, zal als gevolg van het overheidsingrijpen op het eerste gezicht geneigd zijn OC te gaan maken 4). In de plaats van het hoogste punt van de curve van de potentiële winst wordt het hoogste punt van de curve van de toegestane winst het oriënteringspunt. De geproduceerde hoeveelheid zal toenemen. Ons interesseert op dit moment niet zozeer de omvang van de productie als wel de productiewijze. En zo komen wij terug op het Averch-Johnson-effect dat stelt dat een te kapitaalintensive productiewijze zal resulteren uit de omschreven overheidsbemoeienis.

Een interessante grafische benadering daarvan is te vinden bij Zajac 5). Basis van Zajacs handelwijze vormt een isoquantendiagram als afgebeeld in figuur 3. Daarin zijn twee factorprijslijnen (combinaties van arbeid en kapitaal eenheden die eenzelfde totaalbedrag aan factorkosten vergen) 6) getekend en twee isoquanten (combinaties van arbeid en kapitaal die eenzelfde hoeveelheid produkt opleveren). In het raakpunt van een prijslijn en een isoquant, zoals A en B, is er sprake van „least-cost-combination”: de desbetreffende productiehoeveelheid wordt dan met zo laag mogelijke kosten voortgebracht.

Figuur 3. Isoquantendiagram

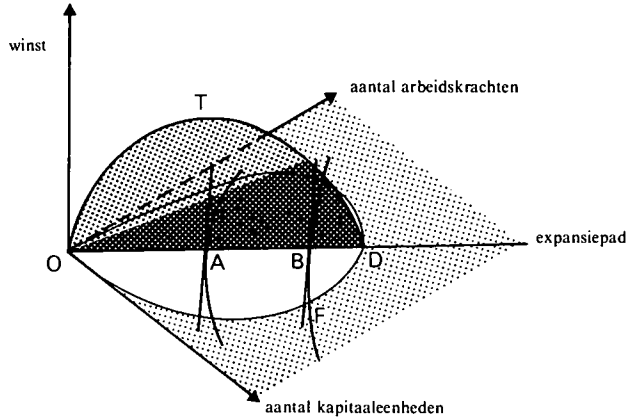

Als wij ons in een dergelijk raakpunt, bijv. A, opstellen en ons langs de isoquant bewegen van het raakpunt af, dan lopen de kosten op en gaan op een gegeven moment (bij betreden van het in de figuur verduisterde gebied) de opbrengsten zelfs overtreffen. Productie is dan verliesgevend geworden. De verliessituatie wordt tenslotte bereikt zowel bij substitutie van kapitaal door arbeid als bij substitutie van arbeid door kapitaal.

Alleen in het in de figuur blank gelaten gebied wordt winst gemaakt. Gegeven de hoeveelheid produkt is de winst het hoogst (en in het verduisterde gebied rechts van D het verlies zo klein mogelijk) op de lijn die door A en B loopt, het zogenaamde expansiepad. Het vlak dat is afgebeeld in figuur 3 kan worden aangewend als grondvlak van een driedimensionale figuur ten einde de winst af te beelden. Laten wij uitgaan van rationeel handelende ondernemers die elke gegeven productie-omvang met zo gering mogelijke kosten willen vervaardigen. De winstcurve uit figuur 2 kan men zich dan voorstellen als zijnde loodrecht op het grondvlak opgericht in een dergelijk driedimensionale figuur (figuur 4) en wel met het expansiepad als basis 7).

De aldus opgerichte winstcurve maakt deel uit van een winstheuvel die het blank gelaten gebied van het basisdiagram (figuur 3) bedekt. De naar maximale winst strevende en niet door overheidsmaatregelen als prijsvoorschrift of VAD getroffen ondernemer zal het hoogste punt van de winstheuvel (punt T) kiezen. Van alle „least-cost-combinaties” tussen O en D is dit de combinatie met de hoogste winst.

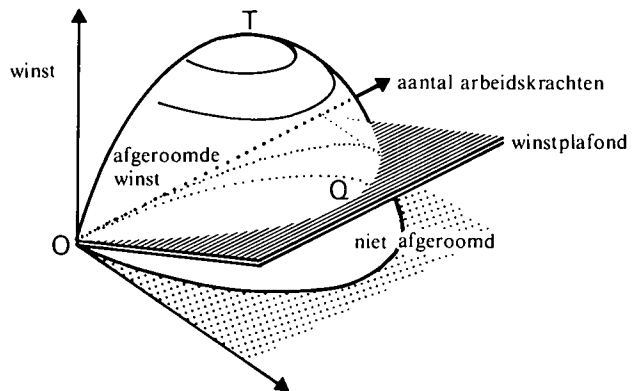
Figuur 4. Winst in een driedimensionaal diagram

Totale afroming

Als de overheid, hetzij door middel van prijsstellingsvoorschriften, hetzij door het instellen van een volledig afromende VAD de toegestane winst gaat beperken tot een bepaald door de overheid redelijk geacht kapitaalrendement, dan gaat de overheid een winstplafond creëren dat in de figuur kan worden voorgesteld als een plat vlak scharnierend op de arbeidsas met een hoek die afhangt van de hoogte van het toegestane rendement. Wordt in het geheel geen rendement toegestaan dan ligt het vlak op de bodem van het diagram 8). Het deel van de winstheuvel dat boven het plafond uitkomt wordt verboden gebied (bij stellen van een maximumprijs) óf afgeroomd (bij VAD).

Figuur 5. Door een winstplafond verminkte winstheuvel

3) Deze termen zijn van F. M. Westfield, *Innovation and monopoly regulation*, hfdst. 2, in W. M. Capron (red.), *Technological change in regulated industries*, Washington DC, 1971. Ik ga eenvoudigheidshalve uit van een situatie waarin de begrippen vermogen, kapitaal en geïnvesteerd kapitaal door elkaar mogen worden gebruikt. Ik ga er bovendien vanuit dat die grootheden stuk voor stuk homogeen zijn. Ik ben mij er terdege van bewust dat bij een werken met jaargangen kapitaalgoederen met uiteenlopende eigenschappen andere effecten kunnen optreden dan waartoe ik in dit stuk concludeer.

4) Een interessante bijkomstigheid is dat hij aldus in het gezelschap zou kunnen komen van de ondernemer die à la Baumol streeft naar maximaliseren van de omzet onder een nevenvoorwaarde mits die minder stringent is dan het overheidsvoorschrift.

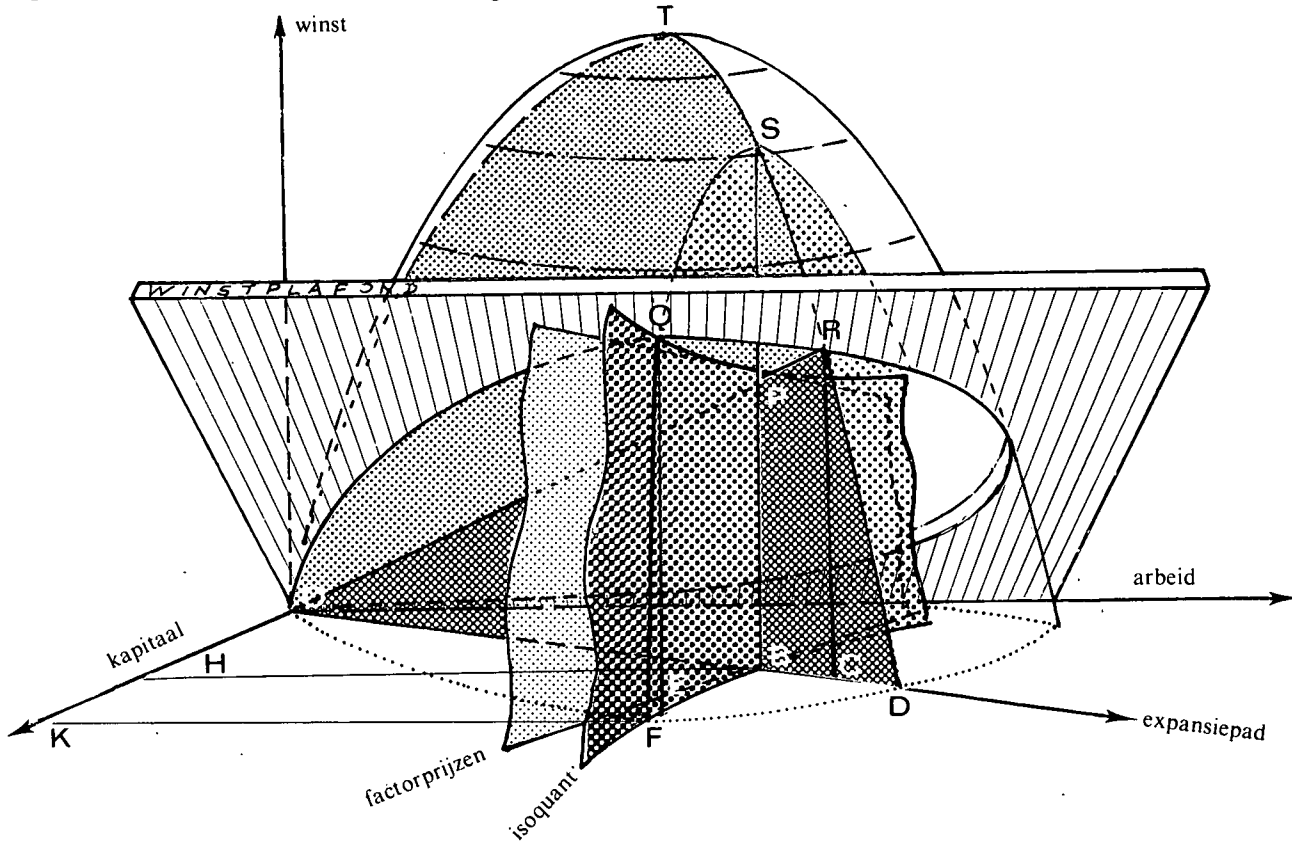
5) E. E. Zajac, A geometric treatment of Averch-Johnson's behavior of the firm model, *The American Economic Review*, 1970, blz. 117-125.

6) Ondanks de monopolioïde afzetsituatie ga ik uit van gegeven factorprijzen.

7) Men kan natuurlijk net zo goed stellen dat het expansiepad van figuur 3 in feite de projectie van het expansiepad is en dat het expansiepad zelf over de winstheuvel heenloopt. Deze zin moet dan iets anders worden geformuleerd.

8) Essentieel voor optreden van het Averch-Johnson-effect is dat het toegestane rendement is uitgedrukt in een percentage van het (vervolg voetnoot 8 op blz. 974)

Figuur 6. Evenwicht bij vermogensaanwasdeling

De door een dergelijk plafond toegetakelde winstheuvel is afgebeeld in figuur 5. Het winstplafond doorsnijdt de in de winstheuvel opgenomen (en in figuur 5 niet meer afgebeelde) winstcurve van figuur 2 door de punten O, N en R. De top van de winstheuvel (punt T) is voortaan taboe.

Om de hypothese van Averch en Johnson te kunnen illustreren, heb ik figuur 5 nog iets anders naar de lezer toegedraaid. Aldus ontstond figuur 6. In figuur 5 kijkt de lezer bovenop het winstplafond, in figuur 6 kijkt hij er onder tegenaan. Het boven het plafond uitkomende gedeelte van de winstheuvel (dus ook het deel boven de rechte OPR gelegen) wordt afgeroomd.

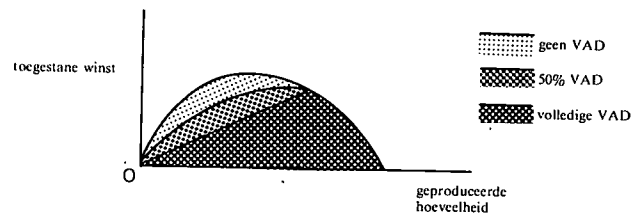
De ondernemer kiest het punt Q op de grenslijn van het resterende deel van de afgeknotte winstheuvel dat zo ver mogelijk van de arbeidsas gelegen is en waarbij dus de nog net binnen de winstheuvel liggende afstand tussen plafond en horizontaal vlak (lijnstuk EQ) maximaal is. De in punt E geprojecteerde isoquant moet een prijslijn raken op een punt waarvan de projectie (punt B) binnen het door de grenskromme OFDO omsloten gebied ligt, anders zou de winstheuvel zich niet, gezien vanuit punt Q, in de richting van de arbeidsas kunnen verheffen 9). De door de ondernemer bij volledige VAD gekozen geproduceerde hoeveelheid overeenkomend met de door factorcombinatie E lopende isoquant, kan met geringere kosten en dus met groter voordeel voor de maatschappij, maar uiteraard met minder winst voor de ondernemer, worden geproduceerd bij factorcombinatie B. Er heeft op grond van het Averch-Johnson-effect een overinvestering plaats ter grootte van HK en (gegeven onze veronderstellingen) een inkrimping van werkgelegenheid.

Fractionele afroming

Men zou een en ander ook als volgt kunnen stellen. Vanuit ondernemersstandpunt maakt invoeren van VAD de produktiefactor kapitaal ten opzichte van arbeid goedko-

per, want hij kan door in kapitaal te investeren VAD uitsparen. De maatschappelijke kosten van kapitaal veranderen echter niet. De in figuur 6 afgebeelde factorprijzlijn door B geeft de maatschappelijke kosten weer. De private factorprijzverhouding die voor de ondernemer maatgevend is, wordt weergegeven door een (niet afgebeelde) factorprijzlijn die dezelfde isoquant in E raakt. Men zou van een distorsie kunnen spreken 10). Zal dit verschijnsel zich ook voordoen bij een VAD die niet de volledige overwinst treft, maar slechts een fractie daarvan? In figuur 7 is een situatie geschetst met 50% VAD zoals bekend een omvang die door premier Den Uyl niet a priori wordt uitgesloten.

Figuur 7. Potentiële en toegestane winst bij verschillende percentages vermogensaanwasdeling

(vervolg voetnoot 8 van blz. 973)

gebruikte kapitaal. Betreft het een toegestane kapitaalbeloning van het „lumpsum”-type dan is er een horizontaal winstplafond. De winst neemt dan ook af, maar bij streven naar maximale winst behoeft de verkochte hoeveelheid niet te veranderen en behoeft ook niet van het traditionele expansiepad te worden afgeweken.

9) Slechts als de winstheuvel zich niet vanuit Q in de richting van de arbeidsas zou verheffen, zou Q op het expansiepad zelf kunnen liggen en dus efficiënt zijn. Dat zou samenvallen van de punten P, Q, R, S en T eisen van waaruit de winstheuvel in alle richtingen zou dalen. Een winstplafond in dat punt is niet effectief.

10) Zie voor enige andere mogelijke distorsies, die de hier genoemde eventueel kunnen opheffen of versterken, Th. van de Klundert en R. J. de Groof, *Inleiding tot de micro-economische theorie. Allocatie en prijsvorming*, Amsterdam, 1974, paragraaf 7.4.

Produktinnovatie in de dienstensector volksgezondheid

Op zoek naar theorievorming voor de volksgezondheid ter economische en sociale besturing van het systeem

DR. P. C. J. VAN LOON

Volgens Dr. P. C. J. van Loon, adviseur bij het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, valt de gezondheidszorg in de eerste plaats onder de verantwoordelijkheid van de mens zelf. Hij betreurt het dat in de huidige sociale organisatie nauwelijks waarde wordt toegekend aan de individuele krachtsinspanningen t.b.v. de eigen gezondheid. Als verklaring voor dat gebrek schetst hij het ontwikkelingsproces van de gezondheidszorg gedurende de afgelopen honderd jaar. Vervolgens besteedt Dr. Van Loon aandacht aan de problematiek van de sociale voorzieningen. Hij formuleert een aantal eisen waaraan deze moeten voldoen. Dr. Van Loon is van mening dat er te weinig wordt gedaan aan theorievorming van en produktinnovatie in de gezondheidszorg. Hij wijt dit aan het feit dat de economische en sociale besturing van de gezondheidszorg in handen ligt van de beroepsbeoefenaren die het aanbod creëren. Hij pleit in dit artikel daarom voor innovatie-research, interdisciplinaire theorievorming en renovatie van opleidingen.

1. Ter inleiding

1.1. Algemeen

De volksgezondheid als dienstensector moet kunnen worden ontleed als een „productieproces”. Een keten van activiteiten, waarin op verschillende niveaus en in onderscheidene stadia een samenhangende produktie wordt gecreëerd. Het spreekt vanzelf, dat — gelet op de eenzijdigheid van een zuiver economisch-theoretische benadering — voor de verklaring van zo'n gecompliceerd op produktie van functie-winst voor levende mensen gerichte activiteit, het streven sociale variabelen in te voeren aanbeveling verdient.

Het is een opvallend verschijnsel, dat in de huidige tijd, de

economie van de volksgezondheid, nog wordt behandeld als een derivaat van een economie van de sociale zekerheid. De macht te zorgen voor de eigen gezondheid, is meer dan ooit binnen ons bereik gekomen 1), maar deze macht, die zich moet weerspiegelen in het consumentengedrag is in de theorie nog niet als „macht” geduid 2).

1) Vgl. Ivan Illich, *Medical Nemesis*, Londen, 1975.

2) Zelfs Prof. Dr. B. M. S. van Praag heeft bij zijn micro-sociologische optiek van het verklaren van het gedrag de zorg voor de gezondheid buiten beschouwing gelaten. Zie Prof. Dr. B. M. S. van Praag, *De verdeling van inkomen en macht*, Leiden, 1975.

Het plaatje toont dat het zelfs bij gedeeltelijke VAD althans mogelijk is dat de geschetste effecten optreden. Zelfs bij nog lagere percentages zoals de 10% waarmee men denkt te beginnen. Ook bij partiële VAD (waarbij de top van de winstkoepel niet geheel wordt rechtgetrokken, maar inwendig wordt verlaagd) blijven de tendenties tot produktievergroting, kapitaalvergroting en relatieve of zelfs absolute arbeidsinkrimping bestaan.

Mijn redenering is gebaseerd op de veronderstelling dat bij het bepalen van de voor VAD vatbare overwinst een aftrek heeft plaatsgehad voor een primaire vergoeding voor de factor kapitaal. De regering vreest dat de calculatie althans op korte termijn moeilijk zal zijn. „In dat geval overweegt de regering ter bepaling van het bedrag dat voor de vermogensaanwasdeling beschikbaar is voorhands een andere correctie aan te brengen, zoals een aftrek ter grootte van een bepaald, landelijk vast te stellen percentage van de loonsom in de betrokken onderneming” 11). Zou dit betekenen dat er aanvankelijk een op de kapitaalas scharnierend winstplafond komt, zodat naar maximale winst op korte termijn strevende ondernemers beginnen met een „averchts A verch-Johnson-effect” te veroorzaken, om dan later bij wijziging van de plafonnering voor een extra grote A verch-Johnson reactie te zorgen?

Beperkende veronderstellingen

Ik ben mij ervan bewust dat mijn betoog op vele beperkende veronderstellingen is gebaseerd. Ik noemde nog niet de mogelijkheid van het „verschuiven” van curven en vlakken, zeker bij een van land tot land uiteenlopende VAD-tendens. Ook de investeringspolitiek van de beheerders van de VAD-fondsen zal van eminent belang zijn. Ik heb niet meer willen zeggen dan dat de VAD niet a priori ten koste van de diepte-investeringen behoeft te gaan en dat de materie de nodige verdere aandacht vraagt. Ik betreur het in dat verband dat de SER slechts is gevraagd zich over de liggende voorstellen uit te spreken en dat geen hernieuwd van de bodem opgebouwd voorafgaand SER-advies is ingewonnen.

J. J. Meltzer

11) *Interim-nota inkomensbeleid*, 's-Gravenhage, 1975, blz. 2 van hfdst.V.

Op zoek naar een theorievorming voor de volksgezondheid ter economische en sociale besturing van het systeem zou de macht van de mondige mens voorop moeten staan. Een sociologisch-economische synthese, zoals bepleit door T. Huppes in „Markt en macht in de verdelingstheorie” 2) gaat te veel uit van de ruiltheorie om voor ons onderwerp perspectief te bieden 3).

Dit artikel is geschreven vanuit de hypothese, dat ten gevolge van de sociaal-historische ontwikkeling de in de politiek terecht zo sterk gepousseerde eerste-lijnsgezondheidszorg, zich nog niet heeft ontwikkeld tot een functioneel samenhangende produktie. Het signaleren van dit gebrek moet een stimulans vormen om te zoeken naar een interdisciplinaire theorievorming, die onderscheidene subsectoren helpt „verbinden”.

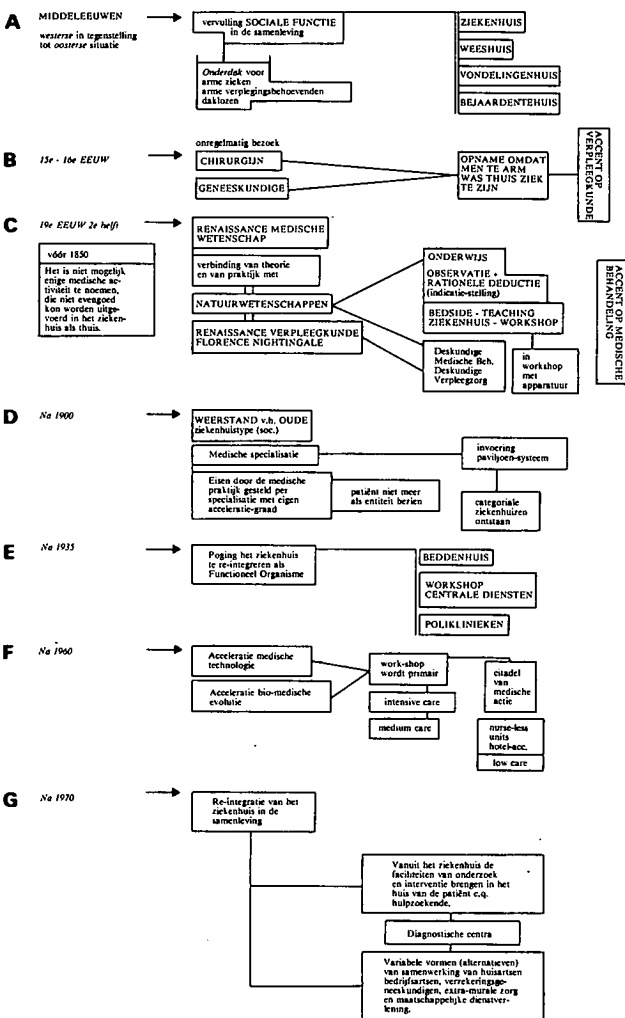
1.2 Typering van een ontwikkelingsproces

Aan het met inspanning van eigen krachten in stand houden van de eigen gezondheid en van die van de eigen omgeving is in onze huidige vorm van sociale organisatie nog geen „waarde” toegekend. Het wordt de hoogste tijd, dat dit tekort wordt gesignaleerd.

In 1867 stelde Marx „to stamp an object of utility as a value is just as much a social product as a language” 4). Dit proces moet voor de volksgezondheid systematisch ter hand worden genomen. Voor deze late start bestaan verklarende factoren.

Ten tijde van Marx geselden epidemieën nog steeds de bevolking van de industrialiserende landen. Prioriteit moest worden gegeven aan bestrijding van infectieziekten, met name door middel van verbetering van de collectieve en persoonlijke hygiëne.

Schema 1. De plaats van het ziekenhuis in de samenleving

Het bevorderen van de collectieve hygiëne door aanleg van rioleringen, waterleidingen enz., alsmede door bestrijding van onhygiënische toestanden in fabrieken, werkplaatsen, scholen en woonhuizen, was de eerste prioriteit van de sector volksgezondheid 100 jaar geleden. Openbare gezondheidszorg, arbeidsinspectie en maatschappelijk werk in de vorm van woninginspectie gingen na de jaren twintig dan ook hand in hand. Het particulier initiatief, met name gestalte krijsend in het werk van de kruisverenigingen, groeide in die dagen uit tot een volksbeweging voor onderlinge samenwerking ter bevordering van de persoonlijke hygiëne. Gezondheidszorg was toen primair zorg voor de hygiëne. De consument participeerde en zette eigen krachten in. Deze bewuste eigen participatie is met het meer in de hand krijgen van de infectieziekten vervaagd. De artsen ontvingen vroeger nog erelonen en gingen voorop in de sociale strijd voor de vorming van ziektekassen, gesteund door de in opkomst zijnde vakbeweging.

Slachtoffers van de kinderverlammingsepidemie in 1923, zoals beschreven in de verslagboeken van de Geneeskundig Hoofdinspecteur, toen ressorterend onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken, kunnen zich toestanden herinneren in ziekenhuizen, waarvan men zich heden ten dage geen voorstelling kan maken.

De groei van de sociale functie in de samenleving naar het moderne ziekenhuiswezen is aan de hand van de geschiedschrijving van de Amsterdamse hoogleraar in de sociale geneeskunde Dr. A. Querido schematisch weergegeven in *Medisch Contact* 5). Het schema „De plaats van het ziekenhuis in de samenleving” wordt hier gereproduceerd (zie schema 1) om de opeenvolging van de wisselende rollen te markeren.

Tussen de eerste en tweede wereldoorlog bestond er geen nationaal beleid met betrekking tot de volksgezondheid. Ondanks de paternalistische sfeer en de hemeltergende werkloosheid werd evenwel ieder particulier initiatief ter bestrijding van volksziekten door arm en rijk met enthousiasme gesteund.

Het lijkt zinvol een poging te wagen het groeiproces van de laatste 100 jaar in een globaal typeringsprofiel weer te geven vanuit 5 invalshoeken (zie schema 2):

- wetenschap en innovatie-research;
- economische ontwikkeling en technologie;
- dienstensector volksgezondheid;
- bevolkingsontwikkeling;
- onderwijs en spreiding van macht.

1.3. Inkomenszekerheid

1.3.1. Inkomenszekerheid: een goed van grote waarde

De inmiddels gerealiseerde inkomenszekerheid (enkele deelgroepen daargelaten) is een groot goed, waarvan men in de jaren veertig niet had durven dromen. Een 800.000 personen in de leeftijdsklasse van de actieve beroepsbevolking ontvangt wegens handicaps sociale uitkeringen. De onvrijwillig werklozen komen daar bovenop.

Inkomenszekerheid blijkt geen ziekte te voorkómen. De sociale zekerheidsidealisten — waartoe ik mij in 1945 rekende in de ban van Beveridge en Bevan — hebben niet voorzien hoe sterk de menselijke interactie (die hoogtepunten beleefde in de oorlog en in de bezettingstijd) voos zou worden door gebrek aan een toekomstperspectief voor de jeugd en door de generatiekloof, alsmede door de ondoorzichtigheid van de samenleving. In deze tijd wordt uitgegaan van de fundamentele gelijkwaardigheid van de mensen. Op grond daarvan wordt de inkomensvorming structureel gezien. Tegelijkertijd voltrekt

3) Drs. T. Huppes, Markt en macht in de verdelingstheorie; een sociologisch-economische synthese, *Sociaal Maandblad Arbeid*, oktober 1974.

4) E. K. Hunt en Jesse G. Schwartz, *A critique of economic theory*, Penguin Modern Economic Readings, 1972, Introduction, blz. 19.

5) Op weg naar een centralisatie van top-klinische gezondheidszorg, *Medisch Contact*, nr. 28, 1973, blz. 322.

Schema 2. Globaal typeringsprofiel

	Wetenschap en innovatie-research	Economische ontwikkeling en techniek	Dienstensector volksgezondheid	Bevolkingsontwikkeling	Onderwijs en spreiding van macht
1875-1940	<ul style="list-style-type: none"> • evolutie van natuurwetenschappen • evolutie van de economie als sociale wetenschap met filosofie en sociale geschiedenis als voedingsbron alsmede aanzet tot sociale wetgeving • opkomst sociologie als gedragsteleer van groepen o.i.v. maatschappelijke ontwikkelingen 	<ul style="list-style-type: none"> • pre-industrieel met arbeidsintensieve organisatie getekend door paternalisme • invoering mechanisatie met arbeidsfactor als domme kracht • overgang naar industriële fase met kapitaal als overheersende produktiefactor • van het nationale inkomen wordt 12½% besteed aan overheidsuitgaven 	<ul style="list-style-type: none"> • pre-klinisch • innovatie door medici, technici, sociale inspecties, pioniersgroepen uit de bevolking (w.o. regenten, pastores en vakbeweging) • geleidelijke overgang naar klinische fase met maatschappelijke diagnostiek • openbare gezondheidszorg met immunisatievaccins 	<ul style="list-style-type: none"> • hoge kindersterfte • levensverwachting 0-jarigen 1870-1879 jongens 38,4, meisjes 40,7 • hoog geboortecijfer • dalende kindersterfte na 1921 (-1930): • levensverwachting 0-jarigen jongens 61,9, meisjes 63,5 • hoogblijvend geboortecijfer 	<ul style="list-style-type: none"> • leerplichtwet 1900, <i>Staatsblad</i>, 111 • wijziging kieswet 1919, <i>Staatsblad</i> 536, voor mannen die kunnen lezen • betere ontwikkelingsmogelijkheden voor meisjes • stichting middelbare scholen • beginnende emancipatie door instroom universitair onderwijs
1945-1965	<ul style="list-style-type: none"> • doorstoot natuurwetenschappen door toepassing uitvindingen in oorlogssituatie • oriëntatie op Angelsaksische economie met conjunctuurbeheersing en monetaire economie • dogmatische diversificatie binnen de sociale wetenschappen • ontbreken innovatiewetenschappelijk m.b.t. het sociaal gebeuren (technologie eenzijdig als speerpunt) 	<ul style="list-style-type: none"> • hoog-industriële fase met verwaarlozing management en van humane potentialiteiten van kleinere werkeenheden • eerste fase doorvoering automatisering • economische groei • opsluiting in gesloten circuit van economische symbolen • technologie beheerst ziektebestrijding en veroorzaakt toemend beslag op economische „ruimte” 	<ul style="list-style-type: none"> • klinische fase met professionalisatie in alle geleidingen • opsluiting binnen super-sub- en semi-specialisaties met codes, doch tevens met artificiële pogingen van bevestiging van eigen identiteit • doorzetten morbiditeitspatroon samenhangend met leefwijze • kwaadaardige gezwellenvorming • hart- en nierziekten • beginnende evolutie medicamenteuze therapie voor psychosociale stoornissen • chronische ziekten 	<ul style="list-style-type: none"> • dalende kindersterfte • naoorlogse geboortegolf • beginnende anti-conceptie • levensverwachting 1961-1965: 0-jarigen jongens 71,1, meisjes 75,9 • langer leven van gehandicapten (w.o. zwakzinnigen) • veroudering van de bevolking • bij weerstandsvermindering steunen op hospitalisatie • verkeersongelukken sterfte-oorzaak voor 5-35-jarigen. 	<ul style="list-style-type: none"> • voortgaande expansie middelbaar onderwijs • verlenging leerplicht • expansie van instroom in de universiteiten • toeneming participatie meisjes en vrouwen aan voortgezet en universitair onderwijs
1965-1975	<ul style="list-style-type: none"> • energiecrisis, zoeken naar nieuwe hulpbronnen • evolutie aandacht ecologisch evenwicht • beperking natuurwetenschappelijke toepassingen • post-natuurwetenschappelijke fase • zoeken naar „brains and behaviour”-stimuli • proeven op het terrein van de genetica • snelle evolutie van gynaecologie en verloskunde, waardoor wordt aangetoond, dat research, onderwijs en behandeling met voor- en nazorg in elkaar moeten grijpen • aanzienlijke uitbreiding mogelijkheden van medicamenteuze therapie • wetenschappen hefboom voor verabsolutering professionalisatie. 	<ul style="list-style-type: none"> • inflatie • omslag van conjuncturele naar structurele werkloosheid • indicaties voor noodzaak van verdeling arbeid • opkomst management en potentialiteitsontwikkeling kleine werkeenheden als nieuwe produktiefactor • selectieve groei • post-industriële fase • bewustwording van falen voor oplossing van problemen in de maatschappelijke realiteit • identiteitsgevoelens versterkt door gemeenschappelijke prestatie in kleine werkeenheden. • van het nationale inkomen wordt 45-50% besteed aan overheidsuitgaven 	<ul style="list-style-type: none"> • sociaal-psychologische effecten van vervreemding van huidige sociale organisatie • post-klinische fase • innovatie m.b.t. persoonlijke verantwoordelijkheid voor eigen gezondheid belemmerd door professionalisatie • aderverkalking van sociaal groepsleven • groeiend milieubewustzijn, doch te weinig betrokken op persoonlijke levensstijl en gedragspatroon • psychische druk door versnelde opname in Wet Arbeidsongeschiktheid • economische factoren vervagen zicht op gezondheidsaanbodvormen • vaagheid produktie in eerste-lijns-gezondheidszorg 	<ul style="list-style-type: none"> • sterke daling geboortecijfer door anti-conceptie • vervroeging huwelijksleeftijd • behoefte arbeidsvulling voor gehuwde vrouw • sterke verdunning aantal personen per woonruimte • toeneming echtscheidingen, waardoor meer onvolledige gezinnen • postnatalistische periode • verhoging sterften door verkeersongelukken en nieuw morbiditeitspatroon • ziektegedrag en probleemgedrag zonder ziekte-indicaties 	<ul style="list-style-type: none"> • onderwijsverlenging brengt tekort aan ongeschoolden • middelbare scholenkeuzepakketten • renovatie <ul style="list-style-type: none"> - beroepsopleiding - voortgaande diversificatie universitair onderwijs • innovatie <ul style="list-style-type: none"> - open school - midden school - integratie kleuter- en basis-onderwijs - education permanente - educatieverlichting en milieubewustzijn • zoeken naar nieuwe vormen van identiteitsbeleving, nog geen speciale taakstelling binnen het onderwijs • mogelijkheid door het leer gebied maatschappelijke dienstverlening (Van Kemenade)

zich echter een structurele werkloosheid, die noopt tot een herziening van de opbouw van de nationale economie. Een deel van de industriële capaciteit wordt overgeheveld naar de derde wereld. Voor de mensen onbeheersbare krachtvelden bewegen zich over hun hoofden heen. Onzekerheidsgevoelens worden een gegeven.

Sociale profeten — die op polarisatie aandringen — zien dit over het hoofd, omdat zij als meetlat hun eigen kader beschouwen. Zij hebben altijd de persoonlijke bevrediging, dat hun eigen kader hen bevestigt. Het is dezelfde bevestiging, die de paternalistische leiders van de jaren twintig, de gildemeesters ten opzichte van hun gezellen en de beroemde bouwmeesters en medische hoogleraren ten opzichte van hun leerlingen ondergingen. Onze tijd vraagt om persoonlijke verantwoordelijkheid. Wij zijn mondige mensen en willen inspraak op eigen autoriteit.

Binnen de volksgezondheid echter moet nog om de mondigheid van de patiënt worden gevochten, tegen de te veel van-

zelfsprekende autoriteitsinstelling van elke medicus, waar deze ook staat. Te veel is onderwezen, dat gezag zekerheid schept. Bovendien zijn bij de bevolking verwachtingen geschapen, die de vraag naar „hospitalisatie” oproepen.

1.3.2. Te laat voorziene nieuwe ziekmakende factoren

Het perspectief van onze jeugd is dat 70% van 3½ mln. personen, ca. 2,5 mln., werkzaam in de dienstensector zal zijn. Is dit wel een perspectief? Tegelijk met de overheveling naar dienstensectoren, tekenen zich verschijnselen af, die nog door velen worden ervaren als „bedreigend”.

Versnelde pensionering, versnelde arbeidstijdverkorting, versnelde liquidatie van het klein-bedrijf in de industrie, in de handdrijvende sector en in de landbouw, gepaard gaande met een polarisatie bij werkzaamheid van personeel in de verder inkrappende industriële sector, vormt een complex van elkaar versterkende ziekmakende factoren.

Het ziekenhuiswezen moet worden teruggedrongen. Doch welke produktiefunctie is ontwikkeld om de aanzwellende nieuwe golf van zich bedreigd gevoelen dan op te vangen? Het is de allerhoogste tijd te zoeken naar een fundamenteel samenhangende produktie in de eerste lijn van de gezondheidszorg, ten einde met de hulp daarvan de onevenwichtige opbouw van het ogenblik om te buigen en een verantwoorde basis te leggen voor een nieuwe structuur gericht op de instandhouding van de gezondheid in de toekomst.

2. De economie van de sociale zekerheid

2.1. Research gericht op het ontwikkelen van een economie

Prof. V. Halberstadt sinds kort hoogleraar in de openbare financiën aan de Juridische Faculteit van de Rijksuniversiteit te Leiden, heeft een dringend pleidooi geleverd voor de snelle opbouw van een met de sociale zekerheidsorganen te vormen instituut, dat onderzoek verricht naar de economische aspecten van de sociale zekerheid (bestedingspatroon 1972: 30 mrd. 6). Halberstadt is als Kroonlid van de Sociaal Economische Raad een goed ingewijde in het spel van bedrijfsleven, regering, parlement en uitvoeringsorganisaties.

2.2. Tien opmerkingen over theorie en beleid.

Halberstadts tien opmerkingen over theorie en beleid onderschrijf ik gaarne als algemene visie. Ik herhaal hetgeen Prof. Halberstadt verstaat onder sociale zekerheid: „Het omvat het geheel van al dan niet automatische, in de wet geregelde — in geld waardeerbare — aanspraken op een bepaald bestaansniveau”. Daartoe moeten volgens hem worden gerekend:

- de werknemersverzekeringen;
- de ziektekostenverzekeringen (verplicht);
- de volksverzekeringen;
- de collectieve pensioenregelingen;
- de sociale bijstand met daarbij behorende regelingen.

Deze omschrijving beoogt mede in te sluiten impliciete overdrachten, zoals:

- subsidies in de sfeer van het onderwijs;
- subsidies in de sfeer van de volkshuisvesting;
- subsidies in de sfeer van welzijnswerk 7);
- bepaalde tarieven van overheidsbedrijven;
- faciliteiten in de belastingheffing.

Op tal van punten ontstaat volgens Halberstadt ineffectief beleid doordat de regelingen van de belastingheffing enerzijds en de regelingen van de sociale zekerheid anderzijds niet op elkaar zijn afgestemd.

Dezerzijds is een pleidooi gevoerd het in stand houden van de gezondheid van de bevolking, naast de door Drs. A. F. Bakoven en Drs. Y. M. Ypma op het jaarcongres van de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde (december 1974) voorgestane sociale zekerheidsdoelstelling, toe te voegen aan de hoofddoelstellingen van onze economische politiek 8).

2.3. Bestaansniveau: financiële toegankelijkheid

Vervolgens wil ik een kritische noot plaatsen bij Prof. Halberstadts visie.

Sociale zekerheid heeft als doelstelling het garanderen van een verantwoord bestaansniveau. De sociale zekerheid vervult zonder twijfel een belangrijke functie in de sociale politiek. De integratie met de economische politiek ontbreekt thans, met als gevolg de door Halberstadt terecht gesignaleerde normoverschrijdingen. Doch even urgent is een bezinning op het rollenspel ten aanzien van de sectoren binnen de sociale politiek. Er is veel veranderd tussen 1930 en 1975. De financiële toegankelijkheid moet worden verzekerd, zowel tot de volksgezondheid, als tot het

onderwijs, de volkshuisvesting en het gesubsidieerde bedrijfsleven. Deze sectoren van dienstverlening moeten zorgdragen voor een meetbaar netto-resultaat, waarop de financiering kan worden gebaseerd. De meetbaarheid van het netto-resultaat berust op arbitraire besluiten als men uitsluitend meet met het systeem van kosten-batenanalyses 9).

2.4. Specifiek meet-instrumentarium voor volksgezondheid e.a.

Het verdient aanbeveling te zoeken naar specifieke criteria voor de genoemde dienstensectoren ter weging van de kwalitatieve doelmatigheid.

Voor de volksgezondheid is in het kader van de sectorraad voor de gezondheidsresearch een lofwaardige poging gedaan met betrekking tot het meten van functie- of gezondheids-winst door het ontwerpen van een oorspronkelijke vorm van prioriteitenbenadering. De analyse verricht in het teamverband van een sociaal-geneeskundige, een bioloog/ecoloog en een wiskundig econoom, verdient belangstelling óók in de kring der economen 10). Deze analyse behoeft zowel verbreding als uitdieping, doch de innovatie van een specifiek meet-systeem is een groot pluspunt, hoe gebrekkelijk de toepassingsmogelijkheden tot nu toe nog zijn.

Uit een oogpunt van instandhouding van de gezondheid moeten aanvullende criteria worden geformuleerd bijv. voor de bebouwde omgeving, doch ook voor o.a. de bedrijfssaner-ingen. Evenzeer is een gezondheidsbeweging gewenst bij komende beslissingen inzake de distributieketen voor huis-aan-huis-bezorging 11).

2.5. De functie van de uitvoeringsorganen der sociale zekerheid

De waarborg van een bestaansniveau door inkomens-zekerheid, heeft door de stroomversnelling van de sociale veranderingsprocessen de noodzaak doen ontvallen om „alles” te grijpen binnen de bevoegdheid van de op financiële toegankelijkheid gespecialiseerde uitvoeringsorganen. Het ontledingsproces van het gebeuren binnen de gespecialiseerde uitvoeringsorganen voltrekt zich, mede door de weinig op de totaliteit gestructureerde invloed van het bedrijfsleven, uitermate traag. Kent men de neven-effecten van de beslissingen? Wordt het wellicht tijd ook de „social costs” van de diverse uitvoeringsregelingen en die van de z.g. „harmonisatie” in de beschouwingen te betrekken?

Over de allocatie kan men beslissen op basis van de nog resterende mogelijkheden van inkomensherverdeling c.q. inkomensnivellering. Maar deze allocatie kan slechts geschieden op basis van grove verdeelsleutels.

2.6. Research-instituut plus Planbureau?

Welke motivering ligt ten grondslag aan de stelling, dat het niveau van de nationale bestedingen voor o.a. de volksgezondheidssector en de onderwijssector aan de criteria van die

6) Inleiding Algemene Ledenvergadering Federatie Bedrijfsverenigingen 17 oktober 1973, Utrecht, verkort gepubliceerd in *Sociaal Maandblad Arbeid* van maart 1974.

7) Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, Werkgelegenheid of werkverschaffing, *Beleid en Maatschappij*, nr. 10-11, oktober-november 1974.

8) P. C. J. van Loon, Innovatie in de dienstensector, *Medisch Contact*, nr. 30, 28 februari 1975.

9) Vgl. A. P. W. van der Ende, Variaties op het thema Rationaliteit, *Openbare Uitgaven*, jaargang 1974-4, blz. 207 e.v.

10) Dr. M. Timmer, Drs. W. G. Petersen, Dr. R. Slooff, Gezondheids-winst en gezondheidszorgen; over de bepaling van de doelmatigheid in de gezondheidszorg, *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*, 53, februari 1975.

11) Vgl. Vereniging voor Milieudefensie, Voorlopig commentaar op de nota inzake werkgelegenheid, *Studiemap Milieu en Werkgelegenheid*, 5 april 1975.

economische theorie moet kunnen worden ontleend, die moet worden ontworpen voor de sociale zekerheid?

Wordt er gedacht aan een Planbureau voor de dienstensector? Zal het Planbureau van de sociale zekerheid oprijen onder de hoede van de Sociale Verzekeringsraad en van het bedrijfsleven? Hoe wordt echter de dienstensector gerepresenteerd? Academische instellingen zullen dit Planbureau moeten aanvullen.

2.7. Het verstrekkingen-pakket van de volksgezondheid

De ziektekostenverzekering kent een verstrekkingen-pakket, voor zover het de verplichte verzekering betreft. Het stelsel van het aanbieden van een pakket van verstrekkingen is tot nu toe buiten discussie gebleven. Binnen het financieringsinstituut beslist men slechts over het productieproces. Gedurende dertig jaren is binnen de kring der sociale zekerheidsdeskundigen dit baken gehandhaafd.

Commissies van deskundigen van de Ziekenfondsraad beslissen zónder economische theorie, zónder analyse van economische consequenties op lange termijn, zónder innovatieresearch, zónder invloed op kennis-pakket van uitvoerenden, zónder weging van sociale veranderingsprocessen, zónder benadering met een prioriteiten-meetlat, lós van de samenhang met het onderwijs, *welke rechtaanspraken onze bevolking kan verkrijgen voor de instandhouding van zijn gezondheid*. De onzichtbare hand van Adam Smith met zijn marktmechanisme was meer gefundeerd dan dit paard van Troje.

Prof. Halberstadt heeft bij zijn 10 opmerkingen over theorie en beleid geen visie gegeven op de onmisbaarheid van een „verstrekkingen-pakket” in het kader van de rationaliteit van de sociale zekerheid. Aan een discussie hierover in het kader van de economische theorie bestaat dringend behoefte. Het voeren van een nationaal beleid ter instandhouding en bevordering van de gezondheid van de bevolking vergt vooruitzien, hetgeen eist, dat de besluitvormingsprocessen gericht op de toekomst, door politieke besluiten moeten worden versneld en geruggesteund.

Dit betekent, dat de bewindslieden van de volksgezondheid een eigen beleid moeten voeren en zich niet kunnen laten verstrikken in het rechtaanspraken-maasnet van de sociale zekerheid, behoudens de financiële toegankelijkheid.

Is het juridische verstrekkingen-pakket een „moet” voor de rechtaanspraak van de sociale zekerheid? Een discussie hierover in het parlement is onvermijdelijk. Immers, men legt rechtaanspraken vast, gebaseerd op het verleden en men consumeert de „ruimte” op, die voor de gezondheidstoestand van de komende generaties beslissend kan zijn, óók voor het garanderen van hun bestaansniveau.

3. Produktinnovatie, proces-onderdeel bij interdisciplinaire theorievorming voor besturingsdoeleinden

3.1. De Structuurnota van staatssecretaris Hendriks

De Structuurnota volksgezondheid bevat de politieke hoofdlijnen voor een ombouw van de huidige structuur van de volksgezondheid, gericht op ziektebestrijding, naar preventie. Welke zijn nu de politieke beleidslijnen? De politieke hoofdlijnen van de staatssecretaris voor de Volksgezondheid zijn duidelijk en niet voor dubbele uitleg vatbaar:

- beperking van de investeringen in de klinische sector;
- expansie van de poliklinische behandeling;
- versterking van de productie eerste lijn in samenhang met milieugezondheidszorg (school, bedrijf, woonmilieu);
- varianten in eerste lijn en preventie-aanpak met geestelijke gezondheidszorg;
- preventie door expansie van de gezondheidsvoorlichting en -opvoeding.

De structuurwijziging moet in de eerste plaats worden gerealiseerd door reorganisatie van de gezondheidszorg. Beslis-

send daarbij is de productie, de „output” in de eerste lijn. Daar constateert men de sociale signalen, daar bevinden zich de seinposten, die vroegtijdig de aantasting van de macro-„health”-criteria aankondigen. Met het bepalen van de politieke hoofdlijnen is een koers uitgezet. De eerste politieke opgave is: voorkómen, dat de kosten de pan uitrijzen door instandhouding van de gezondheid.

Ondanks het optreden van de bewindsman zijn echter nieuwe ziekmakende factoren opgetreden, zodat men die politieke opgave gerust kan beschouwen als een vechten tegen de bierkaai. Het maatschappelijke leven laat dit vrij onberoerd, omdat de meeste burgers een hoge prijs willen betalen als het om hun gezondheid gaat (onbegrensde verwachtingen).

In het volgende wil ik een allereerste poging doen een aanzet te geven tot een discussie over de urgente produktinnovatie in de volksgezondheid: de productie in de eerste lijn.

3.2. De zwakste schakel: ontbreken van kennis over het „gebeuren”

In het economische productieproces is de tijd voorbij, dat innovatie kon ontstaan door inspiratie. Innovatie is thans de uitkomst van doelgerichte inspanning, hand in hand gaande met theorievorming. Waarop moet de inspanning zich richten?

De econoom denkt in termen van „input” en „output”. Wat is de uitkomst van het medisch en sociaal handelen? Kunnen we de productie kwalitatief én kwantitatief meetbaar maken. De mensen, die in de ziekenhuizen worden opgenomen, zijn ziek. 25% van de gelden van de Engelse gezondheidszorg wordt bestemd voor zieken in een fataal stadium. Hoe zit het echter met de eerste-lijns-gezondheidszorg en de instandhouding van de gezondheid?

Op die vraag moeten de inspanningen worden geconcentreerd. Daar moet een heel nieuwe ontwikkeling baanbreken. Analoog aan de visie van de econoom Schumpeter zou men daar nieuwe combinaties moeten verwezenlijken. Gedacht kan o.a. worden aan combinaties, waardoor een nieuw produkt ontstaat 12). Welke middelen zijn er voor invoering?

Er zijn medische leerstoelen in de ziekenhuiswetenschappen en er is een economische leerstoel in de organisatie van de gezondheidszorg. Het Angelsaksische systeem van „Public Health Schools” en van „Schools for Public Administration” met als een der hoofdvakken „Health Economics” is hier te lande niet ingevoerd. Dientengevolge is de onderwijs- en research-infrastructuur zowel met betrekking tot interdisciplinaire samenwerking als met betrekking tot ondersteunende theorievorming zwak. Binnen het vakdepartement van Volksgezondheid en Milieuhygiëne wordt — losgekoppeld van het dagelijkse beleidshandelen — analytisch gewerkt met een team van jonge econometristen en (wiskundig) sociologen, terwijl een beleidsstafbureau (in ontwikkeling) onder leiding van Dr. Baaij een projectsgewijze aanpak moet verzekeren. Een wetenschappelijke complementering wordt verzekerd door een systematisch opgezette samenwerking met universitair gecoachte projectteams 13). Men dient aldus de wetenschapsbeoefening, het onderwijs en de research, alsmede het lange-termijnbeleid. Het eerst geformeerde projectteam staat onder de projectleider Prof. Dr. B. M. S. van Praag, hoogleraar in de westerse economie, verbonden aan de Juridische Faculteit van de Rijksuniversiteit van Leiden. In co-productie met vele anderen kwamen de onderzoekers Van der Gaag en Rutten met medewerking van de computer-deskundige mej. Th. van Beukering dezer dagen uit met een rapport:

12) Prof. Dr. A. Heertje, *Economie en technische ontwikkeling*, H. E. Stenfert Kroese BV Leiden, 1973.

13) Ter versterking van de zwakkere infrastructuur wordt gedacht aan een studiecentrum, waaraan ook TNO e.a. kunnen bijdragen.

„Het ziekenhuis in de gezondheidszorg” 14). Het rapport bevat een basismodel waarmee inzicht wordt verkregen in de ondoorzichtige patiënten-stromen en dat een macro-benadering toegankelijk maakt.

Ten gevolge van de karakteristieken van de geestelijke volksgezondheid wordt een specifieke modelbenadering van de geestelijke volksgezondheid ter hand genomen door externe deskundigen en de Groninger hoogleraar in de sociale psychiatrie, Prof. Dr. R. Giel. De geneesmiddelenproductie, -distributie en -consumptie zijn als afzonderlijk complex voor modelanalytische benadering in studie. De investering in personeel (manpower) is de meest kwetsbare „input”. De vraag naar gezondheidszorg (hoge verwachtingen) roept een aanbod op, doch het aanbod versterkt op zijn beurt de vraag 15).

De „manpower”-analyses trekken veel aandacht. De vraag naar substitueerbaarheid en naar de delegatie van deeltaken staat centraal. Hoe deze door te voeren? Het grootste probleem is de productiefunctie. Waarop moet de productie zich concentreren? Zijn de opleidingen aan te passen? Tegelijkertijd hebben de wetenschappelijke verenigingen van de medische en tandheelkundige professies onderzoekopdrachten uitgegeven. Door mij worden met medewerking van de tandheelkundige professionele effectiviteitsmetingen verricht met betrekking tot de inschakeling van hulpkrachten. Een hergroepering van de functievervulling door professionele werkers blijft een dwingende eis.

3.3. Consumenten-surplussen ondanks dogmatisch professionalisme

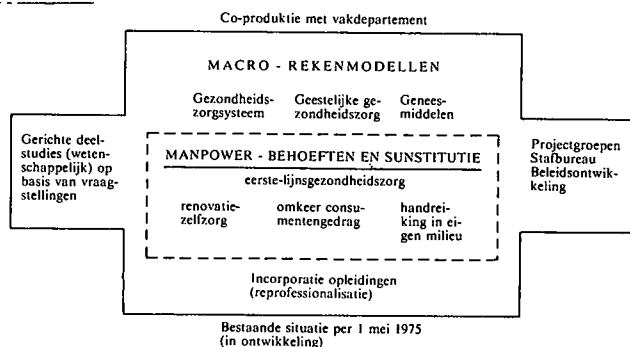
Bij de benadering van de economische waarde van de dienstensector volksgezondheid wordt het uitzicht belemmerd door het bestaan van enorme consumenten-surplussen (menselijke gezondheid; bescherming van menselijk leven). Terwijl de bevolking nog steeds handelt vanuit en anticipeert op hoge verwachtingen van de geneeskunde, wordt de onzekerheid van de medische professionals in de eerste lijn, van de huisartsen, chronisch. Men spreekt van een identiteitscrisis. Enerzijds moet men door de specialisten serieus worden genomen, anderzijds moet men de bevolking „zelf-zorg” leren 16). Het versterken van het incasseringsvermogen en het verminderen van de afhankelijkheid van de professionele dienstverlening is het keerpunt voor de instandhouding van de gezondheid. Een omkeringsproces, dat een lange adem en veelzijdige benadering vergt.

Dit proces vormt een speerpunt voor een op preventie gerichte benadering 17). De consument is niet geëmancipeerd. Zijn leefwijze is kortzichtig. De jeugd houdt van riskante leefgewoonten, doch ook de jeugd moet leren, dat zij de lasten daarvan niet zonder meer kan blijven afwentelen op de maatschappij. De maatschappij op haar beurt moet een halt toeroepen aan het dogmatische professionalisme.

Bij de „output”-benadering van de dienstensector volksgezondheid is kwantitatief aan de orde: „Can the knowledge that people care be part of the output?” 18).

3.4. Kwantitatieve kennisverzameling

Schema 3.

Schema 3 geeft een illustratie van de huidige gesystematiseerde poging van kennisverzameling met hulp van kwantificerende technieken en van de taakstellingen.

3.5. De grote onbekende: de productiefunctie in de eerste lijn

De politieke koers is gericht op de versterking van de productiefunctie in de eerste lijn. De ombuiging van curatief naar preventief medisch en sociaal handelen moet daar zijn kristallisatie- en uitstralingspunt vinden. Het sociaal signaleringscentrum moet hier een voedingsbodem hebben. Hier moet het knooppunt zijn gelegen voor communicatie en informatie c.q. consult en onderzoek met/van:

- medische specialisten;
- poliklinische observatie c.q. behandeling;
- voor- en nazorg ziekenhuis-opname;
- geneeskundigen voor bedrijfsleven en dienstensector;
- verzekeringsgeneeskunde;
- schoolgeeneeskunde en schoolbegeleidingsdiensten;
- crisis-interventie;
- sociale situatie in gezin en woonwijken;
- gezondheidsvoorlichting en -opvoeding;
- integratie met het maatschappelijk werk;
- integratie met de wijkverpleging;
- actieve en bewuste participatie van de consument met inspraak;
- vroegtijdig opsporing van risico's 19).

Met het tot stand brengen van nieuwe organisatievormen verzekert men helaas nog geen nieuwe fundamenteel samenhangende productie. Een nieuwe productie met de door politici en de vakbonden verwachte „output” vergt openbreken van nieuwe mogelijkheden (bijv. dienstverband van teams) en veelzijdige op lange termijn gerichte ommekeer. Het gaat niet om een huisarts, om een sociaal werker, om een gezondheidscentrum of om een crisis-interventie, neen, het gaat om een nieuw product. Drie geconcentreerde krachtinspanningen zullen moeten samengaan om de vitale ombuiging van het beleid een zodanige start te geven, dat er een reële kans ontstaat op consolidatie. Die consolidatie is nodig, omdat nieuwe vormen blijken in te schrompelen met het vertrek van de pioniers.

1. *Innovatie-research* met betrekking tot de fundamentele samenhang van taakuitvoering, waardoor een nieuw product kan ontstaan (reprofessionalisatie is eis).
2. *Theorievorming* met een interdisciplinaire taakstelling die de opening schept voor het in elkaar grijpen van de werkinhoud van verschillende disciplines.
3. *Renovatie* van de opleidingen, waarbij de identiteit ontleend kan worden aan de gezamenlijke prestatie (output) en niet aan de professionele vaardigheden, aangeleerd binnen een gesloten beroepsopleiding (het contourenplan van echt

14) Prof. Dr. B. M. S. van Praag e.a., *3e interim-rapport macro-rekenmodel volksgezondheid*, H. E. Stenfert Kroesc BV Leiden, april 1975.

15) Vgl. Prof. Dr. R. Giel, *Jansen en Mamo; een psychiatrisch-epidemiologische beschouwing*, openbare les Groningen, 20 februari 1970, en J. P. Dupuy en J. Karsenty *L'invasion pharmaceutique*, Parijs, 1974.

16) Zie Dr. A. J. H. Thiadens, Huisarts en specialist VIII, Arts patiënt: collega, *Medisch Contact*, nr. 29, 28 juni 1974, blz. 861-865.

17) Drs. W. G. Petersen, Planning van de gezondheidszorg op regionaal niveau, *Medisch Contact*, nr. 29, blz. 1027-1031.

18) Michael H. Cooper and Anthony J. Culyer, *Health economics*, Penguin Modern Economic Readings, 1973, V. R. Fuchs, *The output of the health industry*, blz. 135, e.v.

19) *Science*, 20 december 1974, Institute for Contemporary Problems; Mixed Parentage. De Amerikanen hebben in Columbus, Ohio voor dergelijke riskante innovatie-projecten een apart instituut opgericht, waarin analyse-experts van ministeries, universitaire centra en onderzoekcentra samenwerken, zonder hun carrières in de waagschaal te stellen.

onderwijskundig bestel van minister Van Kemenade biedt een visie).

De mens van de toekomst kan zijn identiteitsbehoefte niet langer ontnemen aan „arbeid”. Een nieuwe identiteit moet worden aangeleerd. Voor arbeidenden kunnen wij zoeken in de richting van gemeenschappelijke prestatie. We schetsen kort ter adstructie een voorbeeld van de Zweedse telefonie- en de auto-industrie. Een horizontale verantwoordelijkheid van het arbeidsproces is doorgevoerd. Daardoor konden kleine eenheden als teamverbanden werken aan een eigen produkt. De identiteit van de eigen arbeid werd overgedragen op het produkt van het team. Sindsdien is het arbeidsverzuim teruggedrongen en is de behoefte aan de tewerkstelling van gastarbeiders verminderd.

Onze eerste lijn van de gezondheidszorg is gekenmerkt, door een solo-produktie van eerste-lijners, van verschillende soort en niveau. Iedere deel-producent heeft een volgens eigen codes gestructureerde vertrouwensrelatie met de patiënt-consument. Iedere deel-producent heeft een of meer tutoren c.q. mentoren. Men kent hen onder de professionele titels van hoofdwijkverpleegkundige, supervisor, agoog, psycholoog, consulent, consultatie-deskundige e.a.

Het is oneerbiedig om te denken aan een rad van avontuur of aan een poppenkast. De poppenkast-bespeler, die aan de touwtjes trekt, scheidt het gehele produkt. De touwtjes-trekkers boven de eerste lijn missen echter de inzet en hardheid om zich als een „entiteit” op te stellen. Het is typerend voor de Nederlandse onderwijssituatie, dat men loskoppelt van de harde realiteit van de behoeften en zo als het ware identiteitscrises „inbouwt”. Zonder renovatie en incorporatie van de opleidingen, kan een produktinnovatie niet worden bereikt. Op het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen is een kentering aangevangen.

3.6. De economie van de dienstensector

In de huidige periode van economische recessie en van de reconstructie van de nationale economieën is het voor de gezondheidstoestand van de bevolking een primaire voorwaarde, dat een doelgerichte inspanning plaatsvindt om zodanige innovaties tot stand te brengen dat de dienstensector effectiever wordt beheerd. In de recente *Werkgelegenheidsnota* van de regering is de economische analyse van de publieke dienstensector achterwege gebleven, Economische Zaken moet eisen stellen.

Het is in de westerse landen een algemeen symptoom, dat de dienstensector als produktieproces relatief weinig is geanalyseerd. In 1971 heeft de Ministerraad van de OECD een mandaat gegeven voor een studie inzake „Innovation-policies in the service sector”. De studie, die binnenkort wordt afgesloten vraagt om een „follow-up” in de „members-countries”. Duidelijk bleek, dat participatie van de bevolking bij de vormgeving van het woonmilieu en het inhoud geven — mede door de bevolking — aan de produktie van de gezondheidszorg in de eerste lijn het meest urgent bevonden werd voor de economie van deze sub-sectoren van de publieke dienstverlening.

Zowel bij de stedebouwsector als bij de volksgezondheidssector zijn harde professies in het geding, zoals publieke werken, stedebouwers, architecten, beleggingsmaatschappijen. Bouwbeleid is ook gezondheidsbeleid. Wetgeving en democratische bestuursvormen moeten als regulator optreden, als hoeders van het algemeen belang. Bij de huidige gecompliceerdheid van de besluitvorming lijkt het van belang naar nieuwe vormen van economische en sociale besturing van de dienstensector te zoeken.

Aan anderen, bijv. Prof. Halberstadt, laat ik gaarne de beoordeling over omtrent de kundigheden van bedrijfsverenigingen, raden van arbeid en andere uitvoeringsorganisaties van de sociale zekerheid, die de koers uitzetten voor het verstrekkingen-pakket.

4. Waar een wil is, is een weg voor produktinnovatie

De wereld verandert. Menselijke interactie en medebeleving, voeding, kleding en onderdak en tenslotte de gezondheid blijven evenwel nog steeds tot de elementaire levensbehoeften behoren. De zorg voor het ecologisch evenwicht moet hieraan worden toegevoegd. Het onderwijs en de inkomenszekerheid moeten zorgdragen voor de spreiding van kennis en macht.

Los van de economische ontwikkeling en de techniek met haar welvaartscreaties, zou ik ook op het terrein van de stuurkunde ten aanzien van gezondheid willen spreken van een inflatoire werking. Er is veel opgeblazen, maar het is hol. Of zo men wil: Wat bereiken wij met de energie en met de persoonlijke inzet van honderdduizenden beroepsbeoefenaren in de sociale dienstensector? Bezinning is nodig op de vraag of een ombuiging van het aanbod van personeel, dat wil zeggen een tewerkstelling in een andere richting, kan worden doorgevoerd. Wat is het netto-rendement van de huidige inzet voor de huidige bevolking en voor de komende generaties?

Medezeggenschap ten aanzien van de eigen gezondheid is een eerste eis en is tevens sociale plicht. Machtsvorming moet voorop staan. Hoe kan dat worden bereikt? Daartoe dient een andere produktiewijze te worden overwogen, ten einde een nieuw produkt te scheppen. Hoe moet de procesgang worden? Inventiviteit en theorievorming — interdisciplinair — zullen hand in hand moeten gaan voor het realiseren van deze omwenteling. De schaarste — uitgangspunt van de economische theorie — moeten wij voorop durven stellen.

De actiegroepen, die zich formeren om de eerste lijn te versterken, door de simpele techniek van het openen van een kraan om meer geld in de eerste lijn te pompen, zijn kennelijk nog niet rijp om hun eigen produktiewijze c.q. hun eigen produkt ter analyse op de ontleedtafel te leggen. Daar zijn actiegroepen overigens ook niet voor.

Desalniettemin is het erkennen van schaarste een startpunt, waarop alle werkers, alle politici en alle analysesdeskundigen zich zouden moeten kunnen vinden. Dit lijkt mij elementair voor het aanvangen van een produktinnovatie in de gezondheidssector.

P. C. J. van Loon

ESB

Mededeling

Sociaal-economische orde

Op zaterdag 18 oktober a.s., 10.00 uur, organiseert het Thijmgenootschap een symposium met als thema: „Waarheen gaat onze sociaal-economische orde?” De volgende onderwerpen komen aan de orde: Overheidsfinanciën en sociale wet-

geving, Onderneming in de sociaal-economische orde en Geldontwaarding en arbeidsmarkt.

Sprekers zijn: Prof. Mr. J. J. Maeijer, Prof. Dr. N. H. Douben, Prof. Mr. L. J. M. de Leede, Prof. Dr. C. J. Rijnvos, Prof. Mr. W. L. Sniijders, Prof. Dr. W. van Gerven, Prof. Dr. M. Eyskens, Prof. Dr. P. J. L. M. Peters en Dr. J. J. Sijben. De discussies zullen worden geleid door Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten.

Plaats: Hoog Brabant in Hoog Cathedrijne, Stationsstraat te Utrecht.

Blijf bij,

lees ESB!

Een visie ter visie

Het NKV en de smalle marges

PROF. DR. W. ALBEDA

Volgens Prof. Dr. W. Albeda, rector van de Stichting Bedrijfskunde te Delft, heeft het NKV met diens Visie ter visie een goed gedocumenteerde en redelijk uitgebalanceerde studie gepresenteerd. Deze studie heeft als doel het geven van een maatschappijvisie van het NKV, waaruit zowel diens leden als buitenstaanders het lange-termijnbeleid van deze vakcentrale kunnen afleiden. In dit artikel plaatst Prof. Albeda enkele kanttekeningen. Ondanks zijn waardering voor de studie, signaleert hij toch enkele tekortkomingen. De belangrijkste tekortkoming is, volgens de auteur, het feit dat hoewel het programma van het NKV gematigd (integreerend) is, zijn actiemodel radicaal (polariserend) is.

Het Nederlands Katholiek Vakverbond heeft een ontwerpvisieprogramma gepubliceerd met de bedoeling, dat het aandacht zal krijgen van brede kringen binnen de beweging en dat het aanleiding zal geven tot discussies, waardoor gedachten worden aangedragen ter verbetering van het uiteindelijke visieprogramma, dat door de Hoofdbesturenvergadering van het NKV zal worden vastgesteld.

Hoewel ik niet behoor tot de brede kringen binnen de beweging, wil ik graag mijn stem tot deze discussie bijdragen. De vakbeweging is één der belangrijkste organisaties in onze pluralistische maatschappij. Aan haar opvattingen kan men niet zonder meer voorbijgaan. Een discussie zoals het NKV die wil, is nuttig en nodig binnen en buiten de beweging.

Dit geldt te meer, omdat het NKV met een serieuze studie voor het voetlicht is gekomen. Een visie die getuigt van een goede greep op de materie en van oog voor nuances. De maatschappij is een gecompliceerd geheel. Maatschappijvernieuwing kan men met kreten niet inleiden. Het is goed dat het NKV daarin niet blijft steken. Het is ook goed te weten, dat er binnen deze vakcentrale ondanks de overstelpende lawine van dagelijkse arbeid in een voor de vakbeweging moeilijke tijd, serieus wordt nagedacht.

Het NKV zoekt naar een totaalvisie, waardoor zowel het dagelijkse beleid als het lange-termijnstreven van deze vakcentrale, kunnen worden onderbouwd. Tevens wil men de buitenwereld laten weten wat het NKV bezielt en wat men aan deze beweging heeft. Het behoeft weinig betoog, dat er aan dit laatste grote behoefte is. Zie ik het goed, dan worstelt het NKV meer dan andere vakcentrales met het probleem van de eigen identiteit, de identiteit van een katholieke organisatie waarin „het inzicht doordrong, dat het katholieke geloof niet zo'n sterk programmatische betekenis

heeft als vroeger werd gedacht". Zoals het programma formuleert „werd duidelijk dat de eerste en belangrijkste bindende kracht voor maatschappelijke organisaties als een vakbeweging niet gevormd wordt door een gezamenlijk gedeelde godsdienstige overtuiging. Het zijn primair de gemeenschappelijke maatschappelijke belangen, die mensen samenbrengen en bijeenhouden in zo'n organisatie". Daarmede geeft het NKV een pretentie prijs. Veel meer dan in *De confessionele grondslag van het NKV in discussie* stuurt deze visie in de richting van een federatie, waarvan niet in te zien is, waarom zij niet in een eenheidsvakcentrale zou uitmonden.

Er zit in het formuleren van een maatschappijvisie, die een totaalvisie wil zijn, door een vakcentrale een probleem. In mijn ogen althans moet de vraag worden gesteld of de „werknemer" voldoende maatschappelijke identiteit heeft, om te verwachten dat hij „als werknemer" een maatschappijvisie kan ontwikkelen. Kan men stellen, dat in 1975 de werknemers nog een zo van andere maatschappelijke groeperingen onderscheiden volksgroep zijn, dat zij zoveel gemeenschappelijke maatschappelijke belangen hebben, dat daaruit gemeenschappelijke idealen kunnen voortvloeien? Dit probleem heeft het NKV wel degelijk in de gaten.

„De werknemer, zegt het NKV, ontleent aan zijn activiteit in het productieproces zelden een bevredigende maatschappelijke status". Hij voelt zich onvoldoende maatschappelijk gewaardeerd en niet volledig geaccepteerd. „Hij voelt zich voortdurend te behoren tot de groep der achterblijvers". Hij voelt zich zwak, onzeker en achtergesteld, en weet dit nooit sterker als bij verlies van werk door ontslag en bij reorganisaties. Toch komt een beeld van relatieve tevredenheid tot ons over uit de werknemersgroep. Maar dat komt doordat men zich uit zelfrespect niet graag negatief over de eigen positie uitlaat. Tevens is er een gevoel van onmacht en pessimisme voor de toekomst. In de werksituatie wordt de werknemer betutteld, hij moet afwachten wat er gebeurt, aan het lijntje gehouden bij sluiting, reorganisatie of fusie. „Kortom, gevangen zitten in een machts- en beslissingsstructuur waar men geen deel aan heeft en die men meent niet te kunnen doorbreken".

Is hiermede nu een bevredigend beeld geschetst van „de" werknemer? Het is een beeld dat waarschijnlijk wel een zeker realiteitsgehalte heeft. Maar het gaat niet op voor alle werknemers. Mensen die wat hoger in organisaties zijn ingeschaald, ambtenaren met een hoge mate van bestaanszekerheid, werkers in de groeiende wereld der „non-profit-instellingen" zullen zich hierin maar gedeeltelijk herkennen. Vele zelfstandigen, detaillisten, ambachtslieden, schippers en kleine boeren zullen dit gevoel van onmacht, onzekerheid, onvoldoende maatschappelijke waardering waarschijnlijk in veel sterkere mate hebben. Beschrijft het NKV hier met andere woorden typische werknemersgevoelens, of gevoelens van mensen in bescheiden posities in een ingewikkelde en niet geheel maatschappelijk veilige samenleving? Kan men dan voor vakbeweging ook invullen „algemene

organisatie voor de kleine man"? En welke conclusies zullen de werknemers, die zich in die definitie niet herkennen, daaruit trekken? Of moet men uitgaan van een solidariteitsnorm, die alle werknemers verenigt met de hier beschreven groep? Maar waarom geldt die norm dan niet voor iedereen met iedereen? Leidt deze omschrijving van „de werknemer” niet tot óf een vervaging van het begrip vakbeweging óf een verenging tot die werknemers, die nu eenmaal de meerderheid van de leden uitmaken? En is zo niet het uittreden van BVA en Unie BHLP te verklaren? Duidelijk is wel dat zo de grenzen tussen vakbeweging en politiek iets vervagen. Ook dat probleem heeft het NKV gezien.

Het NKV erkent het functionele onderscheid tussen vakbewegingsactiviteit en politiek, zegt het program (blz. 274). Het bestrijkt maar een deel van het politieke veld, het geeft geen rechtstreeks oordeel over de totaal-politieke situatie en een daarop te baseren politieke keuze. Maar: „niet-temin kan van een dergelijke standpuntbepaling uiteraard wel een sterke medebepalende invloed uitgaan op de beslissingen, in de eerste plaats van zijn leden, maar ook van andere kiezers”. Men ontkomt niet helemaal aan de indruk van „in- en uitpraten”.

Het NKV en de ondernemingswijze productie

Het visieprogramma laat zich niet verleiden tot de gemakkelijke weg van het globale alternatief. Zijn benadering van onze maatschappelijke orde is genuanceerd en voorzichtig. Het NKV kiest voor een gemengde orde, waarin het prijssysteem als regelingsmechanisme wordt aangevuld door doelbewuste besturing. Men wil niet algehele uitschakeling van de economische mechanismen en wetmatigheden. „Het gaat om een zodanige ordening, dat het niet meer zijn blinde autonome krachten, die ongehinderd hun gang kunnen gaan, maar doelgericht gehanteerde instrumenten”. Men ziet thans nog een „onevenwichtigheid tussen planning en economisch liberalisme” en ziet vooralsnog de noodzaak om de bewuste ordening en planning te versterken en de individuele beslissingsvrijheid in te perken. „Hoe ver daarbij kan worden gegaan, is mede afhankelijk van de vraag, in hoeverre het handelen van de „particuliere beslissingsmachten” feitelijk in overeenstemming is met de gestelde economische doeleinden en het gewenste behoeftenpatroon”. (Dat laatste klinkt wat vreemd; wie maakt uit wat het gewenste behoeftenpatroon is? De consument toch zeker?).

Het NKV aanvaardt de ondernemingswijze productie op voorwaarden:

- het wil garanties, dat schaarse produktiefactoren de uit maatschappelijk oogpunt meest gewenste bestemming krijgen; het vraagt om een „veelzijdig samengesteld instrumentarium” daartoe;
- de onderneming moet worden gedemocratiseerd;
- het overwicht der eigendomsbelangen in beleid en doelstellingen van de onderneming moet worden teruggedrongen.

In het eerste punt wil het NKV twee onderling niet gemakkelijk te verenigen zaken realiseren. In de eerste plaats overheidsinvloed op de investeringen, in de tweede plaats de besluitvorming in de onderneming omtrent investeringen, onder controle van de werknemers te brengen. Ik vind eigenlijk, dat men onvoldoende heeft uitgewerkt hoe die twee doelstellingen met elkaar te verenigen zijn.

De overheidsinvloed op de investeringen kan eigenlijk, zolang men de onderneming onderneming wil laten, alleen maar negatief zijn: bepaalde investeringen zijn milieuschadelijk, andere leiden tot (verkeers)congestie enz. Slechts in uitzonderingsgevallen zal de overheid bepaalde investeringen opdringen (of bijvoorbeeld door kapitaaldeelname sterk stimuleren). Het NKV denkt dan verder aan Bennis gedachte van de „planning-overeenkomsten” als follow-up van structuuronderzoeken, maar ook zulke overeenkomsten zullen zelden het initiatief verplaatsen.

Voor zover het initiatief zich verplaatst, de overheid stimuleert, subsidieert of andersom duur maakt of verbiedt, is de invloed der werknemers geringer. Een interessante vraag is verder wat een werknemersinvloed zou kunnen betekenen. Men kan zich voorstellen dat zo'n invloed gaat in de richting van:

- ondersteuning van overheidsbeleid;
- voorkeur voor arbeidsintensieve investeringen (maar zolang de rentabiliteit een rol speelt, al is het maar marginaal, zal die voorkeur niet gemakkelijk te verwezenlijken zijn);
- politisering van beslissingen (bijv.: niet investeren in „onfatsoenlijke landen”, maar waar spoelen wij dan in deze onvolmaakte wereld aan? Zal er geen „mode” ontstaan, waarbij sommige onfatsoenlijke landen hardere klappen krijgen dan andere en waar blijft zo het voordeel van „les armes de la paix”? 1); dus de invloed van economische banden op politieke verhoudingen die niet alleen maar negatief behoeven te werken);
- het meedenken met de directie. Maar zal de deskundige directie de werknemers niet gemakkelijk „meenemen”, ook zonder manipulatieve tactieken?

Het zou goed zijn wanneer beide punten, de overheidsinvloed én de werknemersinvloed, nog eens nader werden uitgewerkt.

Met betrekking tot de eigendom van produktiemiddelen brengt het program eigenlijk in principe twee punten naar voren, die nergens grote verrassingen zullen brengen:

1. eigendom is vaak het gevolg van vroegere verkeerde verhoudingen (accumulatie van aan anderen onthouden meerwaarden, zegt men in Marxistoïde termen);
2. eigenaars van kapitaal hebben te eenzijdige macht in het produktieproces.

Men wil daarom:

- a. grotere spreiding van de eigendom;
- b. beperking van de eigendomsrechten ten behoeve van anderen (de gemeenschap, degenen die werken met de produktiemiddelen).

In wezen wordt daarmee slechts de voortzetting gevraagd van een proces dat al aan de gang is. De serieuze opzet van de NKV-studie behoedt haar voor al te revolutionaire conclusies.

Wegen naar het doel

Het zou te ver voeren het gehele NKV-rapport kritisch te bespreken. Te meer daar noch wat het visieprogram zegt over de kwaliteit en de plaats van de arbeid, noch wat te berde gebracht wordt over arbeidsmarkt en onderwijs grote verrassingen brengt. Het rapport brengt een rustige, maar progressieve visie, die niet tot grote botsingen met bijvoorbeeld het politieke centrum behoeven te leiden.

Te meer is het interessant te zien naar de paragraaf over de middelen, die het verbond ziet om zijn doelstellingen te verwezenlijken. Wij treffen daar uiteraard bekende discussies aan over harmonie en conflict. Het NKV wil niet voor de dagelijkse belangenbehartiging kiezen, met verwaarlozing van de grote vragen der maatschappelijke structuur. De belangenbehartiging moet uitdrukkelijk worden aangegrepen voor het in gang zetten van een bewustwordingsproces, dat kan uitlopen op het stellen van concrete structurele eisen.

Hier laat het NKV een wat radicaler en harder geluid horen dan elders in het rapport. „Zowel bij de directe belangenbehartiging als bij het streven naar fundamentele her-

1) Zie Samuel Pisar, *Les armes de la paix, l'ouverture économique vers l'Est*, Parijs, 1970.

vormingen, ontmoet de vakbeweging in de meeste gevallen de ondernemers en de daarachter liggende kapitaalbelangen als wederpartij en gewoonlijk als tegenstrever". Dit is een gemakkelijke versimpeling van de problematiek. Het NKV kan beter weten. Niet alle werknemers steunen de vakbeweging in geval van „fundamentele hervormingen”, niet altijd zijn alle werkgevers overal tegen. Zo simpel is de maatschappij niet. Het rapport stelt „het heeft niets te maken met dogmatisch Marxisme als men deze situatie als feitelijke klassenstrijd kenschetst” Niets? Maar het is wel de versimpeling waardoor het Marxisme problemen verduistert. En zo komt het rapport dan tot de wat intimiderende machtsspreuk: „Men behoeft geen groot kenner van de sociale geschiedenis te zijn, om te weten dat zaken die echt elementen van doorbraak inhielden, wat betreft structurele veranderingen en die in de loop van de tijd de ontwikkeling hebben teweeg gebracht van het harde kapitalisme van thans, nooit zijn tot stand gekomen door overleg, maar door strijd moesten worden afgedwongen”. Wanneer men onder „strijd” ook de stembusstrijd laat vallen, valt over de stelling te praten, maar zelfs dan waag ik haar te betwijfelen. Het is gewoon niet waar dat structurele wijzigingen niet door overleg tot stand kunnen worden gebracht. Ik realiseer mij dat ik hier een mooie discussie mee kan ontlocken. Men kan immers deze stelling zo vaak horen, gekoppeld aan de bewering, dat veranderingen zonder strijd geboren, die naam niet verdienen.

Maar „ondanks deze welsprekende les van de geschiedenis”, wijst het NKV niettemin het middel van overleg, ook over maatschappij-hervormende onderwerpen, niet in beginsel af. En dan komt een wonderlijke voorwaarde: „Reeds vanaf het begin moet de bereidheid aanwezig zijn tot het zoeken van een oplossing in de richting van een verandering in machtsverdeling, meer ordening, democratisering, andere eigendoms- en inkomensverhoudingen en dergelijke”. Dat kan men toch niet echt menen. Het is in elk geval niet de praktijk van het NKV.

Inmiddels leidt dit standpunt ook tot een zekere „gereser-

veerd-positieve houding” tegenover het zitting nemen in geïnstitutionaliseerde organen van advies en uitvoering op het sociaal-economische vlak. Legt men deze uitspraak tegenover die uit *Fijn is anders* van de Industriebond NVV, dan krijgt men de indruk, dat voorzichtig aansluiting wordt gezocht met de daar uitgesproken opvatting, die overigens veel forser en negatiever is geformuleerd.

Besluit

Het is interessant vast te stellen, dat er een zeker verschil is tussen de voorzichtige progressiviteit van het visieprogramma en de wat radicalere inslag van de paragraaf over „wegen naar het doel”. In het algemeen zou men veeleer verwachten dat analyse en beleidsmiddelen wat meer met elkaar in overeenstemming zouden zijn te brengen.

Opvallend is immers bijvoorbeeld de gematigde houding ten aanzien van de medezeggenschap. In het algemeen een goede indicatie voor vakbondsradicaliteit. Het rapport opsteert voor de tripartite raad (1/3 gekozen door werknemers, 1/3 door aandeelhouders, samen coöpteren zij de rest), zoals ook door het Europese Parlement voorgesteld. Zo'n opvatting verdraagt zich slecht met een zo aarzelende opstelling tegenover overleg en samenwerking. Op dat punt is de Industriebond NVV consequenter. Kort gezegd: bij het NKV is het programma gematigd (integrerend), maar het voorgestelde actiemodel radicaal (polariserend). Voor de Industriebond NVV geldt dat beide polariserend zijn. Maar misschien lees ik deze paragraaf verkeerd, doordat ik mij nog de forse toespraak van NKV-voorzitter Spit herinner, bij de introductie van het rapport. In het algemeen gesproken heeft het NKV een goed gedocumenteerde en redelijk uitgebalanceerde studie gepresenteerd, die een serieuze bestudering verdient.

W. Albeda

esb

Ingezonden

Het werkgelegenheidsvraagstuk en de grenzen van de groei

Collega Hoefnagels heeft deze keer een buitengewoon helder stuk geschreven over het vraagstuk van de werkloosheid 1), dat uitmondt in de conclusie dat een geheel andere economische orde noodzakelijk is. Direct na lezing kreeg ik het betoog van zijn broer, de president-directeur van Koninklijke Scholten Honig onder ogen, waarin deze stelt dat de vakbeweging de democratie ondermijnt. Zelden lagen kapitalisme en socialisme zo dicht bij elkaar.

Hoefnagels geeft een overzicht van de oorzaken van de werkloosheid, waarbij de verhouding van publieke en particuliere sector een rol speelt. De sterke stijging van de lonen kan in de ene sector beter worden opgevangen dan in de andere, wegens het produktiviteitsverschil. Hij zegt ook uitdrukkelijk dat het

bedrijfsleven aan de grens van zijn belastbaarheid is gekomen. Terloops ondersteunt hij daarbij het betoog van R. Hueting, zonder te constateren dat diens hele betoog berust op een verhuld waarderingsoordeel, nl. dat „het positieve nut verkregen uit meer geproduceerde goederen en diensten kleiner is dan het negatieve nut van het hierdoor veroorzaakte verlies aan milieugoederen 2)”.

Het proces dat Hoefnagels beschrijft komt er in de kern op neer dat zowel in de private als in de publieke sector gedurende een reeks van jaren de tering niet naar de nering is gezet.

Naar zijn mening is nu een produktiestelsel nodig dat niet meer op basis van winst en kapitaalrendement functioneert. Bij het trekken van deze conclu-

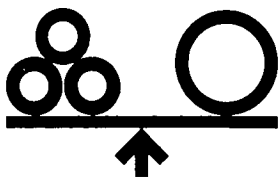
sie vallen twee zaken op. Allereerst vloeit deze conclusie niet dwingend uit het betoog voort en bovendien laat Hoefnagels na ook maar enigszins aannemelijk te maken dat het door hem voorgestane stelsel wel volledige werkgelegenheid garandeert.

Uit het betoog van Hoefnagels vloeit veeleer voort aan te dringen op een mondiale aanpak van de inflatie. Geheel overeenkomstig de denkbeelden van J. Tinbergen is matiging geboden. Het uitstoten van arbeid heeft nu eenmaal iets te maken met de hoge prijs ervan. Het voortschrijden van de techniek en het toepassen van nieuwe technieken reageren mede op de relatieve factorprijzen. De mening dat een ander produktiestelsel zich kan onttrekken aan de beperktheid van de middelen ten opzichte van de individuele en collectieve behoeften, berust op de fictie dat de schaarste een fictie zou zijn.

A. Heertje

1) Het werkgelegenheidsvraagstuk en de grenzen van de groei, *ESB*, 13 augustus 1975, blz. 768-771.

2) R. Hueting, Milieu en werkgelegenheid, *ESB*, 5 maart 1975, blz. 219.

Conjunctuur en conjunctuurpolitiek

DRS. W. POOL*

De wereldeconomie heeft zich sinds de hausse van 1972/1973 gekenmerkt door dalende bedrijfsinvesteringen, een sterk ingezakte bouwproductie, een forse voorraadafbraak, een bijna stagnerende particuliere consumptie en een drastische teruggang in de internationale handel. Dit had tot gevolg dat de industriële produktie aanmerkelijk terugliep en de werkloosheid naoorlogse records brak. Desondanks bleef het inflatietempo onaanvaardbaar hoog. Vooral voor de Europese industriële landen en Japan was een gedurige daling van de produktie en de werkgelegenheid een geheel nieuw verschijnsel sinds de tweede wereldoorlog. Tevens was het wereldwijde karakter van de recessie een novum in de naoorlogse economische geschiedenis. De vraag rijst hoe het mogelijk was dat de produktie vooral sinds medio 1974 mondiaal zo snel gedaald is en waarom de sindsdien in de belangrijkste industriële landen genomen conjunctuur-stimulerende maatregelen nog nauwelijks succes hebben gehad.

Restrictief monetair beleid

De industriële wereld beleefde in 1972 een sterke toename van de activiteit. Gelijktijdig trad een schaarste op aan grondstoffen en voedingsmiddelen, waardoor de wereldmarktprijzen van deze produkten in korte tijd meer dan verdubbelden. Ten einde een conjuncturele oververhitting met verder toenemende inflatie te voorkomen werd in de eerste helft van 1973 door de Verenigde Staten, Duitsland en Japan (ca. 60% van de OESO-produktie) besloten tot een restrictiever monetair beleid. Dit had tot gevolg dat vooral in Duitsland de

korte rente in korte tijd sterk steeg. Het begin 1973 ingevoerde zweven van de DM en de andere slangvaluta's t.o.v. de dollar garandeerde hiervoor de nodige speelruimte. Geldhoeveelheid vergroten de dollarinterventies door de Duitse centrale bank waren niet meer noodzakelijk. Tevens werd het Duitse fiscale beleid restrictiever via verhoging van de inkomsten-, vennootschaps- en investeringsbelasting. De conjunctuurpolitieke maatregelen van de Verenigde Staten, Duitsland en Japan waren gezien de bijna volledige capaciteitsbenutting in vele sectoren van de economie geheel gerechtvaardigd. Mede onder invloed

van deze maatregelen begon in de tweede helft van 1973 het groeitempo van produktie en binnenlandse vraag af te nemen. Dit gold met name voor belangrijke sectoren als de woningbouw en de automobiellindustrie.

In Italië, Engeland en Frankrijk (ca. 20% van de OESO-produktie) was in de eerste helft van 1973 het gevaar van spoedige conjuncturele oververhitting nog minder groot, zodat daar ondanks het toch relatief hoge inflatietempo en toenemende of dreigende tekorten op de lopende rekening van de betalingsbalans geen conjunctuurdempende maatregelen genomen werden. Met name Engeland en Italië meenden zich dit te kunnen veroorloven gezien het zelfstandig zweven van hun munten t.o.v. de dollar en de andere Europese valuta's. Het qua conjunctuurpolitiek uit de pas lopen van Italië, Engeland en Frankrijk zou een belangrijke oorzaak vormen van hun sterk accelererende inflatie in 1974, toen een sterke depreciatie van hun munten de invoerprijzen extra deed toenemen. Ook werden door deze houding hun toekomstige (1974) betalingsbalansproblemen vergroot.

De tijdelijke beperking van de olieproduktie gevolgd door een verviervoudiging van de olieprijs per begin 1974 vonden dus plaats in een wereldconjunctuur, die zich, gezien de ontwikkeling in en het gewicht van de Verenigde Staten, Duitsland en Japan, ook zonder deze acties van de olie-exporterende landen aanmerkelijk zou ontspannen. Ondanks het feit dat deze enorme stijging van de olieprijs in eerste instantie slechts een ruilvoetverlies van gemiddeld ca. 3% van het bruto nationaal produkt betekende voor de industriële landen, werd deze stap in brede kring beschouwd als een afsluiting van een tijdperk van onbeperkt verbruik van energie en grondstoffen. Een periode van absolute schaarste zou zijn aangebroken. Deze mythevorming leidde mondiaal

Naschrift

Voor collega Heertje maakt het blijkbaar weinig verschil uit, of een betoog uitloopt op de conclusie, dat onze economische orde de problemen niet meer aan kan, dan wel dat betoogd wordt dat de democratie ten onder dreigt te gaan ten gevolge van de opstelling der vakbeweging. De achtergrond van een dergelijke zienswijze kan moeilijk een andere zijn dan dat onze economische orde en democratie onlosmakelijk met elkaar verbonden worden geacht. Voor mij is dit uitgangspunt onaanvaardbaar, aangezien ik meen te moeten vaststellen, dat ons produktiestelsel een wankel basis vormt voor democratie in de zin van een door het volk gedragen

wijze van regeren. Het blijkt — dat is de kern van mijn betoog — niet in staat de altijd schaars voorhanden middelen te benutten voor de bevrediging van menselijke behoeften; het weet geen raad met de thans werkloze arbeidskrachten, die het toch onderhoudt. Als ik gevaar zie dreigen voor ons wel wat al te gemakkelijk met democratie zonder meer vereenzelvigde staatsbestel, is dat omdat het een economie in stand houdt, die niet meer te legitimeren is. Van die economie blijkt immers, zo kan men het enigszins paradoxaal uitdrukken, dat zij niet economisch weet om te gaan met de schaars voorhanden arbeidskrachten.

H. Hoefnagels S.J.

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

tot een sterke voorraadvormingsvraag naar grondstoffen en produkten van de basisindustrieën (chemie, staal, papier). Naast het algemene primaire effect van de olieprijsverhoging van 2 à 3% veroorzaakte dit een extra inflatoire impuls.

Tevens werden begin 1974 in de meeste industriële landen grotere loonstijgingen afgedwongen vanwege de reeds in 1973 toegenomen (vraag)inflatie en anticipatie op de olieprijs effecten. De hieruit voortvloeiende stijging van de loonkosten per eenheid produkt zouden de inflatie verder voeden. Tot overmaat van ramp stegen ook de graanprijzen voortdurend ten gevolge van tegenvallende oogsten. De monetaire autoriteiten in de Verenigde Staten, Japan en in mindere mate Duitsland reageerden op deze uitbarsting van grotendeels kosteninflatie (lonen, olie, graan) met een verdere verscherping van het reeds bestaande restrictieve monetaire beleid, waardoor vooral in de Verenigde Staten en Japan de korte rente record-hoogten bereikte. Wel werd in Duitsland de investeringsbelasting ingetrokken. Medio 1974 volgden noodgedwongen Italië, Engeland en Frankrijk. Immers, door het voortzetten en verscherpen van het restrictieve monetaire beleid in de Verenigde Staten, Duitsland en Japan was de mogelijkheid van een gelijkmatiger verdeling van het onvermijdelijke mondiale lopende rekeningtekort (ca. \$ 65 mrd.) t.o.v. de olie-exporterende landen via een vergroting van de export van de relatief zwaar getroffen tekort-landen als Italië, Engeland en Frankrijk onmogelijk.

Toen tevens de verdere financiering van de betalingsbalanstekorten op de Eurovalutamarkt door de ongelukkige Duitse aanpak van de Herstatt-affaire bijna onmogelijk werd, hadden Italië, Engeland en Frankrijk en andere tekort-landen geen andere keus dan vermindering van de import via een algemeen terugdringen van de binnenlandse bestedingen. Dit had tot gevolg dat de conjunctuur in de zes belangrijkste industriële landen meer synchroon ging verlopen.

Verloop van de bestedingscomponenten van het BNP

Een intrigerende vraag is echter waarom vooral het restrictieve monetaire beleid zo „succesvol” was in die zin dat na medio 1974 de industriële productie mondiaal drastisch daalde, de werkloosheid snel toenam. Deze vraag laat zich het best beantwoorden als we het verloop van de bestedingscomponenten van het BNP analyseren.

Woningbouw

In de woningbouw was de sterke daling van de productie aanvankelijk veroorzaakt door de sterk gestegen

hypotheekrente en later door de onzekere economische vooruitzichten. Vermeld moet worden dat de malaise in de bouwsector in sommige Europese landen gedeeltelijk van structurele aard is. Het restrictieve monetaire beleid deed niet alleen de hypotheekrente stijgen, maar verminderde tevens aanvankelijk de beschikbaarheid van hypotheekkrediet, omdat spaarbanken gelden verloren aan handelsbanken (hogere rente op termijndeposito's). Dit was met name het geval in de Verenigde Staten.

Bedrijfsinvesteringen

De bedrijfsinvesteringen, die in het eerste halfjaar van 1974 in de meeste industriële landen (excl. Duitsland en Japan) reëel nog gegroeid waren, daalden in het tweede halfjaar in eerste instantie voornamelijk als gevolg van het restrictieve monetaire beleid, terwijl later de groeiende overcapaciteit en de pessimistische afzet- en winstverwachtingen dit proces versnelden. Het restrictieve monetaire beleid had zo'n grote invloed op de investeringsgeneigdheid omdat de liquiditeits- en vermogenspositie (winsterosie) van vele ondernemingen verslechterd was 1). Consolidatie van korte schuld door emissie van obligatieleningen was moeilijk en tevens onaantrekkelijk gezien de sterk gestegen kapitaalmarktrente, terwijl uitgifte van aandelen onmogelijk was vanwege het slechte beursklimaat. De rentelasten liepen snel op terwijl een verder beroep op bankkrediet niet altijd mogelijk was.

Voorraden

Een belangrijke bijdrage aan de daling van het bruto nationaal produkt en de industriële productie in het bijzonder werd geleverd door voorraadafbraak resp. geringere toename van de voorraden. Vooral in de Verenigde Staten en Japan gingen van de voorraadvorming sterk negatieve impulsen uit. Het proces van verminderde voorraadvorming werd in eerste instantie voornamelijk op gang gebracht door de sterk stijgende rentelasten ten gevolge van het restrictieve monetaire beleid, waarbij de reeds vermelde slechte liquiditeitspositie van het bedrijfsleven een belangrijke rol speelde. Later leidden tegenvallende vraag tot massale voorraadintering.

Een gecombineerd effect van hoge rente en afnemende inflatie en inflatieverwachting manifesteerde zich bij de voorraadvorming van produkten van de basisindustrie (staal, chemie) en half-fabrikaten. Hiervan waren in het eerste halfjaar uit vrees voor tekorten en verder stijgende prijzen grote voorraden aangelegd resp. besteld. Toen eenmaal bleek dat de vrees voor tekorten ongegrond was en tegelijkertijd de vraag naar eindprodukten minder sterk bleek, ging men over tot afbraak van voorra-

den, waardoor de produktie sterk daalde. Dalende grondstoffenprijzen en verhevigde concurrentie ten gevolge van de toenemende overcapaciteit leidden tot verdere prijsdalingen, waardoor het aanhouden van voorraden nog minder aantrekkelijk werd. Tegenvallende afzetten en afnemende inflatietempo leidden ook in de consumptiegoederensector tot verkleining van voorraden resp. geringere voorraadvorming.

Consumptieve bestedingen

De consumptieve bestedingen werden aanvankelijk vooral negatief beïnvloed door een aantasting van de reëel beschikbare inkomens. Dit was het gevolg van:

1. de verhoging van de olieprijsen, deze inkomensoverdracht aan de olie-exporterende landen kon niet geheel worden besteed voor aankoop van goederen en diensten in de olie-importerende landen;
2. de stijging van de graanprijzen (gold vooral de Verenigde Staten); de inkomensoverdracht aan de agrarische sector werd eveneens niet besteed voor nieuwe investering en/of consumptie;
3. de doorwerking van de excessieve prijsstijgingen van basismaterialen; deze tijdelijke inkomensoverdracht aan de basisindustrie werd eveneens op korte termijn niet besteed aan voorraadvorming of investeringen;
4. de door de versnellende loon- en prijs-spiraal veroorzaakte belastingdruk (progressie); deze inkomensoverdracht aan de overheid vertaalde zich eveneens niet in extra bestedingen resp. belastingverlaging.

Toen de werkloosheid in de laatste maanden van 1974 snel toenam begon de consument bovendien uit voorzorg meer te sparen resp. schulden af te lossen, waardoor de groei van de consumptieve bestedingen verder afnam of zelfs negatief werd. Evenals het bedrijfsleven streefde de consument naar een verbetering van zijn liquiditeits- en vermogenspositie. De sterk gestegen rente vormde een extra stimulans. De terughoudendheid van de consument richtte zich vooral op de categorie duurzame consumptiegoederen.

Internationale handel

Dat de internationale handel zich na medio 1974 eveneens weinig gunstig heeft ontwikkeld, is na het bovenstaande nauwelijks een verrassing. De handel in grondstoffen en basismaterialen nam sterk af door voorraadcorrecties t.a.v. veranderde prijsverwachtingen en de zwakke vraag naar eindprodukten in het algemeen. Bij de handel in olie kwam het proces van voorraauditbreiding na de

1) Zie OECD, *Economic Outlook no. 16*, december 1974, blz. 47.

„oliecrisis” tot een einde, terwijl de vraag van de verbruikers als gevolg van de verminderde economische activiteit eveneens terugliep.

De handel in investeringsgoederen liep terug vanwege de afnemende investeringsgeneigdheid, terwijl in de sector consumptiegoederen vooral van het proces van voorraadcorrectie negatieve impulsen uitgingen. De export van de industriële landen naar de olie-exporterende landen bleef zich gunstig ontwikkelen, hetzelfde gold voor de export naar de Comecon-landen.

De export naar de grondstoffenproducerende ontwikkelingslanden werd ongunstig beïnvloed door de verslechtering van de ruilvoet van die landen en de geringere vraag naar grondstoffen, terwijl de niet-grondstoffenproducerende landen in toenemende mate financieringsproblemen ontmoeten op de internationale kapitaalmarkt.

Oorzaken van recessie

Willen we nu een voorzichtige uitspraak doen ten aanzien van de belangrijkste oorzaken van de recessie in 1974/1975, dan lijken hiervoor in aanmerking te komen:

1. het langdurige restrictieve monetaire beleid;
2. het niet tijdig onderkennen van de deflatoire tendensen van vooral de olieprijsverhoging. Directe verlaging van de inkomstenbelasting of BTW had dit kunnen corrigeren;
3. de geringe bereidheid tot een tijdige internationale aanpak van de olie-financieringsproblemen.

Inflatietempo

Nog teleurstellender is het te moeten constateren dat ondanks de recessie het inflatietempo nauwelijks enige daling onderging. Analysen we de vertraging van het inflatietempo dan blijkt dat verreweg de belangrijkste bijdragen hiertoe werden geleverd door een forse daling van de grondstoffen- en voedselprijzen en een sterke daling van de bedrijfswinsten. De schuldpositie van de ontwikkelingslanden verslechterde hierdoor aanzienlijk en reduceerde tevens hun groeikansen op lange termijn. Tevens werd de toch al weinig rooskleurige rendementspositie van het bedrijfsleven tijdelijk verder ondergraven.

De bijdrage van de loonkosten aan de vermindering van het inflatietempo is tot nu toe tamelijk gering geweest. De loonstijging zwakte in sommige landen wel wat af, maar dit werd meer dan teniet gedaan door een ongunstige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Het bestrijden van (loon)kosteninflatie met monetaire middelen lijkt duidelijk te hebben gefaald. De aldus gegenereerde recessie heeft in feite het probleem van

de loonkosteninflatie verergerd en mogelijk de structurele werkloosheid nodeloos vergroot. Voor het oplossen van het loonkosteninflatievraagstuk en de problematiek van grondstoffen- en olieprijsen is een lange-termijninkomensbeleid nodig, zowel nationaal als internationaal.

Conclusie

Gezien het bovenstaande is het nauwelijks een verrassing dat het sinds ultimo 1974 in de meeste industriële gevoerde expansieve monetaire beleid, nog nauwelijks succes heeft gehad. De recessie heeft een dusdanige overcapaciteit veroorzaakt dat een uitbreiding van de capaciteiten op korte termijn nauwelijks te verwachten is. De huidige, deels conjuncturele rendementscrisis draagt eveneens niet tot een groter vertrouwen in de toekomst bij. Dit verklaart eveneens waarom de in vele landen ingestelde investeringspremies geen extra stimulans zijn geweest. Ook de sinds begin 1975 doorgevoerde verlaging van de inkomstenbelasting heeft tot nu toe geen grote invloed op het verloop van de consumptieve bestedingen gehad, omdat de nog toenemende werkloosheid weinig vertrouwen t.a.v. de toekomst gaf. Deze maatregelen kwamen een jaar te laat! 2).

Op korte termijn kan een belangrijke bijdrage aan de oplossing van het probleem van de loonkosteninflatie en de zorgwekkende rendementspositie van het bedrijfsleven worden geleverd door een snel conjunctuurherstel na te streven of toe te staan. Hierdoor is een forse verbetering van de arbeidsproductiviteit mogelijk waardoor op korte termijn de

stijging van de loonkosten per eenheid produkt sterk kan worden gereduceerd. De winstpositie van het bedrijfsleven kan dan eveneens door een betere capaciteitsbezetting sterk verbeteren. Door de enorme capaciteitsruimte is het probleem van nieuwe demand-pull-inflatie voorlopig nauwelijks actueel. Dit betekent dat de monetaire autoriteiten een mogelijk conjunctuurherstel soepel moeten financieren zonder de korte rente vroegtijdig te verhogen, zoals thans in de Verenigde Staten dreigt te geschieden. De monetaristische aanpak heeft de laatste jaren duidelijk gefaald en slechts geleid tot een langdurige recessie. De westerse industriële wereld is thans economisch zo fundamenteel verzwakt, dat het zich geen voortduren van de huidige of een nieuwe recessie kan veroorloven. Dit betekent geenszins dat het inflatieprobleem niet behoeft te worden opgelost. Daarvoor is in de eerste plaats nodig dat het vertrouwen en de samenwerking tussen vakbonden, ondernemingen en overheid op korte termijn wordt hersteld. Zo zijn nu o.a. meerjarige loonovereenkomsten gewenst waarbij dan op conjuncturele gronden het accent van de reële loonmatiging niet in het komende jaar behoort te liggen. Hiernaast is een betere internationale samenwerking onontbeerlijk. Dit geldt zowel tussen de industriële landen onderling, als tussen industriële landen, olie-exporterende landen en ontwikkelingslanden.

W. Pool

2) Zie E. F. Limburg, *De Nederlandse economie in 1974*. W. Pool, Olieprijzen en betalingsbalanspolitiek, *ESB*, 30 januari 1974.

Prof. Dr. A. Kraal: Inkomen en welzijn; ethische kanten van de verdeling. Kluwer, Deventer, 1975, 104 blz., f. 16,50.

Dit boekje heeft volgens Kraal als doel een zedelijk zuiver leefklimaat te bevorderen. Voor een zindelijke discussie over welzijnsbeleid is het volgens hem nodig dat elke gesprekspartner zo duidelijk mogelijk is over:

- zijn levensbeschouwelijk uitgangspunt;
- de consequenties, die dit heeft voor:
 - a. de vraag op wie het welzijnsbeleid gericht moet zijn;
 - b. de ethische normen die de overheid bij haar beleid in acht moet nemen;
- wat volgens hem de derterminanten van welzijn zijn.

Kraal gebruikt het begrip welzijn in die zin, dat het alles omvat waar de mens naar streeft, terwijl hij het streven naar welzijn en naar welvaart als synoniem beschouwt. In het tweede hoofdstuk („Ethische aspecten van welzijnsverdeling”) geeft de auteur zich veel moeite om aan te tonen, dat de door P. J. Roscam Abbing in zijn *Ethiek van de inkomensverdeling* voorgestane ethiek onrealistisch is, in die zin dat deze nauwelijks wordt aanvaard en nageleefd. En omdat Roscam Abbing heeft geschreven dat goede ethiek altijd realistisch is, heeft deze zich zelf daar-

door scherp veroordeeld, aldus Kraal. Een realistische ethiek zou volgens Kraal als uitgangspunt kunnen nemen, dat ieder mens het gelijke recht heeft zijn eigen geluk na te streven en dat niemand op grond van de in dit opzicht gelijkwaardigheid der mensen, a priori het recht heeft van een ander te verlangen dat deze iets van zijn geluk voor hem opoffert.

Deze (nogal egoïstische) beginselen worden enigszins verzacht, als Kraal vervolgens stelt dat er behoefte is aan een egoïstische ethiek, die ervan uitgaat dat ieder mens:

- a. het recht heeft zijn eigen doeleinden na te streven;
- b. de plicht heeft bij dat streven een ander niet slechter te behandelen dan hij — bij ruil van positie — door de ander behandeld zou willen worden.

In samenlevingen, waarin men van deze ethiek uitgaat, is de „eerlijke” ruil (opgevat in ruime zin, zodat ook handelingen, waarvan de tegenprestatie niet van tevoren vaststaat, eronder worden begrepen) volgens Kraal de enige ethische mogelijkheid voor geluksverbetering, voor zover die afhankelijk is van de medewerking die anderen zonder ruil niet zouden hebben gegeven. Maar in de praktijk blijkt de ruil niet alle verdelingsproblemen op te lossen. Het is de taak van de overheid, zodanige regelingen te treffen dat de tekortkomingen van de ruil als middel tot welzijnsbevordering en -verbetering *minder voelbaar* worden. Een op *welzijnsegalisatie* gericht overheidsbeleid is echter in strijd met de egoïstische ethiek, aldus Kraal.

Dit boek is nogal onsystematisch geschreven, waardoor het zich moeilijk laat samenvatten. De door de auteur geschreven samenvatting is niet zo goed bruikbaar omdat deze elementen bevat, die in het voorafgaande betoog niet voorkomen, bijv.: „Het blijkt dat er hoog aanzien genietende schrijvers en politici *met ruime aanhang* zijn, die stellen dat op grond van de fundamentele gelijkwaardigheid van de mensen de individuen ieder voor zich en a priori de overheid de plicht hebben te streven naar gelijk welzijn voor alle mensen” (blz. 94, cursivering van mij, vdH). Kraal geeft nergens aan waaruit dat blijkt; sterker nog, vooraf maakt hij duidelijk niet te geloven in de ruime aanhang van die schrijvers (hij noemt Roscam Abbing en Tinbergen) en politici. Immers, „Ik geloof niet, dat een onpartijdige jury meer dan 1% van degenen die zich als humanist in Roscam Abbings zin aandienen, door het oog van de naald zal kunnen laten kruipen” (blz. 29). En elders heeft Kraal het over zijn „eigen ideologie, die naar ik meen te hebben aangetoond, voor de overgrote meerderheid der Nederlandse bevolking aanvaardbaar lijkt, maar waarvan de meesten de ethische consequenties nog niet overzien” (blz. 76). Dit

laatste bevat waarschijnlijk de oplossing van de paradox; men overziet volgens Kraal de consequenties niet. Hij acht het bepaald niet uitgesloten dat daarvan gebruik wordt gemaakt: „In hoeverre Van der Zwan en Roscam Abbing leugen en bedrog afwijzen als beleidsinstrumenten blijkt uit hun hier geciteerde geschriften niet duidelijk” (blz. 46).

Het in het bovenstaande onder b genoemde beginsel van de egoïstische ethiek zou Kraal wellicht niet als uitgangspunt hebben gekozen, als hij beter vertrouwd was geweest met de literatuur over de inkomensverdeling. Dit beginsel lijdt immers aan hetzelfde euvel als het door Ehrenfest voorgestelde en aanvankelijk door Tinbergen overgenomen ruilbeginsel: niet alle relevante grootheden kunnen worden verwisseld. Daardoor is het beginsel niet goed bruikbaar, zoals vele critici reeds eerder hebben betoogd en in 1973 adviseerde Tinbergen dan ook het ruilbeginsel maar weer te vergeten. De onbekendheid van Kraal met het onderwerp inkomensverdeling komt scherp tot uiting met: „De spreiding in de inkomensverdeling is aan min of meer snelle veranderingen onderhevig” (blz. 74). Weliswaar is in de naoorlogse periode een zekere mate van nivellering opgetreden, maar dat is een langzame en geleidelijke verandering.

Ook anderszins springt Kraal vreemd met de feiten om. Hij noemt bijv. op blz. 79 een aantal factoren die wel de consumptiemogelijkheden beïnvloeden, maar niet de fiscale inkomens, zoals subsidies op woningwetwoningen, bijstandsuitkeringen e.d. Een kwantificering van die invloed ontbreekt echter, terwijl andere factoren, waarvan de invloed wel (door anderen) is gekwantificeerd, worden verzwegen. In de literatuur is immers aangetoond dat de belastingdruk veel van zijn progressieve karakter verliest, omdat de (onbelaste) vermogenswinsten vooral in de hoogste inkomensregionen zijn geconcentreerd en omdat men vaker van fiscale aftrekposten gebruik maakt naarmate het inkomen hoger is (vgl. N. H. Douben, *Het (her)verdeelde inkomen*). Voorts noemt Kraal ook „feiten” waarbij een bronvermelding node wordt gemist, bijv. als hij mededeelt dat het „vaststaat dat een reductie van de consumptie van de rijke landen met bijv. 20% t.b.v. de armste landen (.....) een bevolkingsexplosie te zien zou geven” (blz. 70).

Lijkt de kennis van de literatuur over de inkomensverdeling bij Kraal niet in voldoende mate aanwezig, de vraag of zijn aanval op Roscam Abbing wel helemaal terecht is, kan ook niet zonder meer bevestigd worden beantwoord. Natuurlijk is kritiek op Roscam Abbings uitgangspunten mogelijk en lijkt Kraals kritiek ten dele terecht, maar zo totaal onrealistisch als Kraal het voor-

stelt zijn die *uitgangspunten* nu ook weer niet. Roscam Abbing schrijft in zijn door Kraal gewraakte boek op blz. 140 immers: „..... het egoïsme als zodanig heeft zo iets algemeen menselijks dat b.v. de economie er praktisch van uitgaat dat ieder zijn voordeel zoekt (.....). Dat is reëel, en ook wij zullen dat nu doen”, en (blz. 141): „Daarom gaan wij veiligheidshalve uit van een egoïstisch gedragspatroon van de mens”. Kraals kritiek op Roscam Abbing is dan ook nogal ongenueanceerd en daardoor minder aanvaardbaar dan die van anderen, zoals bijv. de kritiek van Van Esveld in *Sociaal Maandblad Arbeid* van september 1973.

Het geheel overziend past de conclusie dat Kraal een boek heeft geschreven dat sterk het karakter draagt van een politiek pamflet en waarin niet is geschroomd, nadat anderen van demagogie zijn beschuldigd (blz. 46), daarvan zelf gebruik te maken:

„Wat is het ethisch gehalte van vakbonden die op grond van het rechtvaardigheidsaxioma alleen inkomensverschillen zouden willen accepteren voor zover deze direct of indirect gerechtvaardigd worden door verschillen in arbeidsinspanning en arbeidsomstandigheden, maar die tezamen een zodanige invloed op lonen, werkgelegenheid en prijzen uitoefenen, dat mensen die nu de vruchten willen plukken van hun vroegere inspanningen en soberheid, in feite niet meer overhouden dan de resten waar de wespen nog niet aan toe gekomen zijn?” (blz. 76).

Kraal fulmineert tegen (anonieme) welzijnsegalisatoren (blz. 52/53) en hij maakt gebruik van beweringen die noch geverifieerd noch gefalsificeerd kunnen worden. „Ongeveer de helft van de ondernemers in de detailhandel, het ambacht, de land- en tuinbouw, de visserij, de horecasector, de binnenscheepvaart en het expeditiebedrijf slaagt er niet in gemiddeld een hoger inkomen als zelfstandigen te behalen dan zij met hun kwaliteiten, inzet en kapitaal elders hadden kunnen behalen” (blz. 77).

Het is passend te benadrukken dat de in deze recensie tussen aanhalingstekens weergegeven zinnen woordelijke citaten zijn. Dat is bij Kraal niet steeds het geval. Als hij Roscam Abbing citeert, blijkt zelfs de door deze gebruikte term „onverantwoordelijk” door Kraal te zijn veranderd in „onaanvaardbaar” (blz. 23). Er zijn nog meer gevallen van onzorgvuldigheid te constateren. Zo noemt Kraal vier door Van der Zwan gestelde voorwaarden, waarvan de tweede als volgt wordt weergegeven: „De strijd dient theoretisch te worden gefundeerd en sociaal te worden georganiseerd” (blz. 34). Terwijl Van der Zwan eraan had toegevoegd: „uitmondend in een open strategie, waarop kritiek en controle mogelijk is”.

Er wordt wel vaker iets weggelaten. Op blz. 56 worden gemiddelde rendementen van het totaal van de in onder-

nemingen geïnvesteerde vermogens vermeld, onder weglating van de in de oorspronkelijke bron voorkomende toevoeging dat „vooral deze (dalende) beweging van belang is en niet zo zeer het berekende niveau, aangezien dit laatste tamelijk onzeker is” (Tweede Kamer, zitting 1971-1972, 11500, *Nota over de toestand van 's rijks financiën*, nr. 3, blz. 16). Andere voorbeelden van onzorgvuldigheid betreffen onjuiste bronvermeldingen en literatuurverwijzingen, vooral bladzijdenummers.

In zijn woord vooraf schrijft Kraal: „Ongetwijfeld had ik door er langer aan te werken mijn verhaal kunnen verduidelijken en beter bestand kunnen maken tegen kritiek van specialisten. Ik heb die extra tijd er niet aan willen geven en aanvaard de consequenties” (blz. 6). Een van die consequenties is dat men zijn tijd beter kan gebruiken dan met het lezen van dit boek.

M. P. van der Hoek

CBS: Faillissementsstatistiek 1973. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 16 blz., f. 4.

CBS: Plaatverwerkende industrie 1972. Produktiestatistieken. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 23 blz., f. 5.

Drs. R. Ruiter: De programmering van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het bijzonder op het gebied van de arbeidsmarkt. Handeling nr. 6 van de Sociaal Wetenschappelijke Raad, BV Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, 1975, 33 blz.

Aandacht wordt geschonken aan onderzoek dat betrekking heeft op specifieke beleidsproblemen. Doel van dit soort onderzoek is het leggen van een basis voor het overheidsbeleid op verschillende terreinen. In dit boekje wordt een rapport van de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid (RAWB), namelijk het *Interim-advies inzake de overheidsuitgaven voor onderzoek en ontwikkelingswerk tot en met 1971*, behandeld. De aanpak die door de RAWB is gevolgd, kan worden geformaliseerd tot een coördinatiemodel van wetenschappelijk onderzoek en programmering. Aan dit model wordt uitgebreid aandacht geschonken; doelstellingen, instrumenten, politieke wil, ontwikkeling in de tijd e.d. komen aan de orde. Een conclusie van het rapport is dat het uitgangspunt bij de programmering niet zozeer moet zijn prioriteiten voor het onderzoek vast te stellen, maar eerder tot een multidisciplinaire benadering van een aantal probleemvelden te komen. Vraagstukken met betrekking tot arbeid en arbeidsmarkt zouden

van groter belang gaan worden. Het boekje wordt dan ook vervolgd met een overzicht van de programmering van het wetenschappelijke onderzoek met betrekking tot de arbeidsmarkt. Hierbij wordt aandacht besteed aan de problematiek, doelstellingen, evaluatie en het basismodel. Het wordt besloten met een samenvatting en enige conclusies.

ESB

Mededeling

Postacademisch onderwijs

De Faculteit der Sociale Wetenschappen te Rotterdam organiseert in het voorjaar van 1976 in het kader van post-academisch onderwijs twee cursussen over resp. „Besluitvorming onder druk: crises en het openbaar bestuur” en „Sociologie: theorie, onderzoek en beleid”. Elk van de cursussen omvat zes bijeenkomsten op vrijdagen, eens per veertien dagen. Binnenkort is een brochure beschikbaar, aan te vragen bij de Faculteit der Sociale Wetenschappen, van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, Rotterdam.

In verband met de voortgaande groei van onze werkzaamheden zoeken wij een

DIRECTIESECRETARIS

Functie-omschrijving

Het voorbereiden van de vergaderingen van onze directie, de notulering daarvan en het afhandelen van zaken in opdracht van de directie. Het vervullen van, respectievelijk het uitoefenen van toezicht op de werking van secretariaten van een aantal commissies van bijstand. Coördinerende en toezichthoudende werkzaamheden met betrekking tot de begroting, de verslaggeving en het te voeren tarievenbeleid.

De nieuwe functie omvat veelzijdige en afwisselende werkzaamheden en biedt ontplooiingsmogelijkheden bij de ondersteuning van de directie en de coördinatie van de werkzaamheden van de binnendienst en de, omvangrijke, buitendienst.

Eisen

- doctoraal examen economie (bedrijfseconomische richting), of gelijkwaardige vorming
- zeer goede verbale aanleg, zowel in woord als geschrift
- inventiviteit
- zelfstandigheid en overzicht, gepaard gaande met een soepel aanpassingsvermogen en takt
- enige ervaring op een accountantskantoor is gewenst.

De salariëring is in overeenstemming met de belangrijkheid van de functie.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de directie van het Bureau, Nassaulaan 12, Den Haag.

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure.

De Heidemij Groep vraagt voor haar Bedrijfseconomische Afdeling op het hoofdkantoor te Arnhem een

bedrijfseconoom

De Heidemij Groep omvat een groot aantal dochterondernemingen en deelnemingen in het binnen- en buitenland, die actief zijn op het brede terrein van aanneming van werken, ruimtelijke inrichting en stedelijke ontwikkeling

De taak van genoemde afdeling omvat o.m.:

- het bewaken van de liquiditeit, financieringsstructuur en rentabiliteit van de groep
- adviseren inzake investeringen en bedrijfseconomische keuzeproblematiek
- uitbrengen van specifiek bedrijfseconomische adviezen o.a. ten aanzien van kostprijsvraagstukken
- vervullen van de controllersfunctie voor een aantal bedrijfsonderdelen.

Voor deze gevarieerde werkzaamheden zoeken wij contact met een afgestudeerd bedrijfseconoom met enkele jaren ervaring op soortgelijk terrein. Leeftijd \pm 30 jaar.

Schriftelijke sollicitaties, met vermelding van vacaturenummer 0174, richten aan de Dienst Sociale Zaken, afdeling Werving en Selectie, Lovinklaan 1 te Arnhem

heidemaatschappij

adviseur / ontwerper / partner / uitvoerder / beheerder